

DOLGOZATOK

AZ ERDÉLYI MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁBÓL

ÚJ SOROZAT VI–VII. (XVI–XVII.) KÖTET

2011–2012

KOLOZSVÁR 2013

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület,
az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány és a Pósta Béla Egyesület
közlönye

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2013

Szerkeszti

Bajusz István, Benkő Elek, Emődi Tamás, Kovács András, László Attila

Szerkesztőségi titkár

Dobos Alpár, Molnár Zsolt, Orbán János

Szerkesztőség: 400101 Kolozsvár, Tipografiei utca 12/1. Tel.: 0264-590974
mail: ega@mail.dntcj.ro

BETHLEN GÁBOR
Alap

E szám megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatta

Felelős kiadó: Biró Annamária

ISBN 978-606-8178-68-4; ISSN 1842-5089

Készült a GLORIA nyomdában
Felelős vezető: Nagy Péter. Tel. 0264-431282

ROSKA MÁRTON

(Magyarköblös, 1880. június 15. – Budapest, 1961. július 16.)

2011-ben volt 50 éve, hogy 81 éves korában Budapesten elhunyt az erdélyi magyar régészeti iskola kiemelkedő személyisége, Roska Márton.

Pósta Béla, a „Mester” (ahogy Ő emlegette) tanítványa volt, és jó megérzéssel jegyezte meg: ezt az utókor „mint Posta Béla-korszakot fogja nyilvántartani és megörökíteni”. És valóban így van!

Az erdélyi magyar régészetnek voltak kiemelkedő személyiségei, akiket kikerülni nem lehet. Ilyen volt Roska Márton is. Az aki Erdély régészetével foglalkozik, az őskortól az Árpád-korig, de akár néprajzzal is, nevével találkozni fog.

Végigjárta az erdélyi magyar régészek „Golgotá”-ját: tisztelték, üldözték, megalázták. Nem adatott meg neki az, hogy ott térjen végső nyugalomra, ahol igazán otthon érezte magát és ahol „köz munkás”-nak tartotta önmagát: Erdélyben, Kolozsvárott.

És most szóljon hozzánk Roska Márton néhány olyan gondolattal, amikre érdemes odafigyelni:

„(...) Egykori tanítványa a Mester [Posta Béla] nyomdokain kíván és köteles is haladni, mert ez vezet a célhoz, amelyet Ő tűzött ki: tanítványok nevelése, Erdély földjének a múlt emlékei felszínre hozatala érdekében való megvallatása, ezeknek az emlékeknek a közönség és szakemberek részére való hozzáférhetővé tétele, mert csak így bizonyosodunk meg arról, hogy ez az országrész a Kelet és Nyugat mezsgyéjén milyen fontos tényezője volt az egyetemes emberi művelődésnek és a különböző irányokból jött kulturális hatások egy nevezőre hozásának.”

„Nyomatékosan arra kell figyelmeztetnem munkatársaimat, hogy (...) ne befolyásoltassák magukat sem érzelmi momentumoktól, sem politikai szempontoktól, mert ezzel veszélyeztetik munkásságunk komolyságát, csökkentik eredményeik tudományos értékét és sok időre megbénítják az egyes kérdésekkel szigorúan tudományosan foglalkozók munkáját. A hamisítások, az elfogultan, vagy rosszul felvett megfigyelések szappanbuborékok, melyeken egy másodpercig megakad a szemünk, de az igaz és pontosan megfigyelt tények erején megsemmisülnek. (...)

A végszó kimondásában el kell némulniuk az érzelmi és politikai momentumoknak, ott a színigazság kerül mérlegre.”

Életművének értékelésével még mindig adósok vagyunk!

BAJUSZ ISTVÁN

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Németi János

- Az Érmellék ősrégészeti, császár- és árpádkori kutatásának története dr. Roska Márton és dr. Andrassy Ernő barátságának tükrében7
 Archaeological investigations of the Érmellék in the mirror of the friendship of dr. Roska Márton and dr. Andrassy Ernő and their collective activity25

Gáll Erwin

- Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz27
 Márton Roska and the Transylvanian archaeology: yesterday and today. Critical notes to the Armenian-Hungarian scientist's studies on the early Middle Ages56

Vass Lóránt

- Egy Porolissumról (Mojgrád/Moigrad, Szilágy megye) származó Venus-ábrázolású csontguzsaly59
 A bone distaff depicting Venus from Porolissum (Moigrad, Sălaj County, Romania)68

Csiky Gergely

- Az avar közelharci fegyverek története. Funkcionális megközelítés.....71
 A history of the Avar-Age close-combat weapons. A functional approach90

Dobos Alpár

- Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről.....93
 Gepids or Avars? Problems related to the research of the row-grave cemeteries from the Early Avar Period in Transylvania.....116

Szabados György

- Egy steppe-állam Európa közepén: Magyar Nagyfejedelemség119
 A steppe-state in Central Europe: The Hungarian Great Principality148

Prohászka Péter

- Egy államalapítás kori bizánci *solidus*lelet Székelyudvarhely környékéről.....151
 Ein byzantinischer *Solidus*fund der ungarischen Staatsgründung aus der Umgebung von Székelyudvarhely160

Botár István

- Középkori kápolnák Csíkbán161
 Medieval chapels in Csík172

Tari Edit

- Az erdélyi középkori kő keresztelőmedencék kutatása (I.).....173
 Research of the Medieval baptismal fonts in Transylvania (I.).....189

Lángi József

- Szent László ábrázolásairól191
 On the representations of St. Ladislaus208

Kovács András

Középkori erdélyi zarándokok	209
Pilgrims from Medieval Transylvania.....	215

Halmos Balázs – Maróty Katalin – Nagy Gergely Domonkos

A gyulafehérvári székesegyház déli tornya.....	217
The southern tower of the Roman Catholic cathedral in Gyulafehérvár (Alba Iulia)	239

T. Horváth Iringó

Az erdővidéki református gyülekezetek 17–18. századi textíliái	241
Textiles dating from the 17 th –18 th century at the reformed deanery of Erdővidék	264

Orbán János

„Mert Könyvet lehetne arról írni sokat ...tsak a’ míg épített őlly’ fényes Házakat”. Wesselényi Kata marosvásárhelyi házáról	265
„Man könnte darüber viele Bücher schreiben ... als sie so prächtige Häuser bauen ließ”. Über das Haus von Katalina de Wesselényi aus Marosvásárhely (Târgu Mureş, Neumarkt am Mieresch)	286

Feketics Erika

Doktor Mátyus István portréja – a restaurátor szemével.....	287
Das Porträt von Doktor Mátyus István – durch die Augen der Restaurator	292

Gy. Dávid Gyula

Az építész Bánffy Miklós (rajzok, tervek, épületek).....	295
The architect Bánffy Miklós (drawings, plans, buildings)	303

KÖNYVISMERTETŐK

Cătălin Pavel: Describing and Interpreting the Past. European and American Approaches to the Written Record of Excavation, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2010, 261 oldal, 100 tábla. ISBN 978-973-737-881-1 (Urák Malvinka)	305
Szabados György: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011, 416 oldal. ISBN 9789630820837 (Hőgyes Mihály Huba)	307
<i>Rövidítések</i>	313
<i>Szerzőink</i>	317

EGY STEPPE-ÁLLAM EURÓPA KÖZEPÉN: MAGYAR NAGYFEJEDelemség

SZABADOS GYÖRGY

Az állam viszonylag új keletű szó, amely azonban alkalmas régi korok hatalmi-politikai képződményeinek jelölésére is, ha azok megfeleltek a meghatározott terület lakossága feletti tartós, intézményes és független főhatalom kívánalmának. Az állam történetiségével több mai tudományág számol. A tanulmány a Walter Pohl-féle kora középkori államiség tipológiáját követve összegzi és vizsgálja a Magyar Nagyfejedelemség és Magyar Királyság kérdéskörét. A közép-európai steppe birodalomként számon tartott Magyar Nagyfejedelemség 850 táján jött létre még Etelköz/Dentümgöyér földjén Álmos egyeduralkodóvá választásával, egy arisztokratikus irányítású szövetségi előállamból kinőve. A Magyar Nagyfejedelemség fennállása során mindvégig független volt, és előre eltervezett módon költözött a 9. század végén a Kárpát-medencébe, ahol 1000-ig működött eredeti szervezettségében. Külpolitikai aktivitása szintén erős centralizáltságot tükrözött. A magyar állam újraalapítását az uralkodóház legfiatalabb ágának megkeresztelkedése és a hatalom birtoklásának külpolitikai biztosítása idézte elő. S noha Szent István kora új legitimitást és új intézményrendszert hozott, az 1000-ban létrejött királyság sok vonást őrzött meg a steppei hagyatékból. Mivel a két alapítási aktust egyazon uralkodóház egy-egy tagja hajtotta végre, ezért nem jó sommásan ítélni, mi fontosabb: a két államforma között a területi, a dinasztikus és a népi folytonosság összetartó vagy az új vallás és az új intézményrendszer szétválasztó ereje. Ez az ellentmondásos kép a maga teljességében érvényes. A Magyar Királyság a nem római és római állam-hagyományok szintéziséből keletkezett.

Kulcsszavak: állam, államformák, kora középkor, Magyar Nagyfejedelemség, Magyar Királyság

Az állam és megjelenése a kora középkorban

Állam. Egyértelmű és gyakran használt fogalom mind a jelenkorra, mind a történelmi távlatokra. „Az állam, ez a köznyelvben is sokat használt absztrakció, a fogalmak azon kellemtelen fajtájába tartozik, mely a szaktudományok képviselőit szüntelen újraelemzésre és újraértelmezésre ingerli. Így aztán elég sokan érezzük magunkat arra hivatva, hogy e téma könyvtárnyi irodalmát még egy-két tanulmánnyal vagy kötettel megtoldjuk. Hogy ez nem pusztán a kutatók szubjektív belső kényszere, hanem objektíve is szükségszerű, annak az az oka, hogy az állam olyan történelmi kategória, melynek leírni kívánt és remélt tárgya, az állam mint intézmény folyamatosan változik.”¹ Paczolay Péter gondolatainál nehéz lenne találébban szemléltetni az „állam” kérdéskörének általános fogalmi és történelmi vetületét.

Az állam („*lo stato*”, „*Staat*”, „*state*”) mint szó, mint jelölő későbbi keletkezésű, mint az általa jelölni kívánt politikai képződmény. Például az ógörög *politeia* vagy a latin *res publica* élőnyelvi értelmezése ezért szükségképpen nyelvi, fordítói művelet is. A latin *status* szó a felvilágosodás és a reformkor időszakában érett meg arra, hogy politikai használatra magyar változata szülessék. Az új szóalak megszilárdulása időbe tellett. Először Barcafalvi Szabó Dávidnál tűnt fel 1786-ban, még mint *álladalom*; Fogarasi János 1836-ban használja elsőként a rövid, később rögzült *állam* alakváltozatot. Széchenyi István még *közálladalom*, *álladalom* tárgyában ír (1843); Vasvári Pálnál már viszont az *állam*, *államférfi* (1848), Petőfi Sándornál szintén az *állam* szóalak adatolható (1848).²

¹ PACZOLAY 1994, 9.

² TESZ. I. 137.

Az 1848/1849-es szabadságharc idején a magyar kormányzat hivatalos értesítője, a *Közlöny* az *álladalom* és az *állodalom* között ingadozik.³ A szóhasználat sűrűsödése a magyar nyelv hivatalos térhódításával függ össze, és ez nemcsak a politika és a jog színterén csapódott le, hanem történeti irodalmunkban is, amit jellemzően a 19. század első felétől műveltek anyanyelven.

Figyelemre méltó, mily hamar alkalmazták történetíróink ezt az új szóalakot a magyar história régmúltjára. Szalay Lászlónál 1852-ben a 10. század politikai szervezetéről olvashatni azt, hogy az „állodalmi forma”.⁴ Szabó Károly ugyanerre a korszakra mind a rövidebb, mind a hosszabb változatot használta 1860-ban. Előbbire ékes példa „a X-dik század első felében, s így a magyar állam még eredeti korszakában”, utóbbira „a magyar állodalom” kifejezés.⁵ A 19. század közepi történettudomány tehát a Szent István előtti Magyarországnak is megadta az „állam” minősítést! A magyar középkorkutatás Szalay László és Szabó Károly után a 20. századba érve is használta az állam fogalmát erre a korszakra. Hóman Bálinttól 1908-ban,⁶ Szekfű Gyulától 1917-ben láthatunk erre példát.⁷ Az első ezredforduló előtti Magyarország államként való meghatározása több nemzedéken keresztül érvényesült,⁸ míg a Szent István-i Magyar Királyság esetében ez magától értetődött.

Az „állam” szó által jelölt jelenség harmadfél évezrede emberi elmélkedés tárgya; filozófusok és különféle társadalomtudományok művelői gondolkodnak róla. Mivel a politika és a civilizáció világszerte használatos fogalma az európai antikvitásban gyökerezik, onnan érdemes indítani egy rövid áttekintést.

Mi végre az állam? Platón erre azt a választ adja, hogy állam „akkor keletkezik, ha az egyén már nem önellátó, hanem sok mindenre szüksége van”.⁹ Arisztotelész hasonlóan vélekedik: „Mint hogy minden államban (*polis*) egy bizonyos fajta közösséget ismerhetünk föl, s minden közösség nyilván valami közjó megvalósítására alakult (mert hiszen a jónak látszó cél érdekében történik minden cselekvés): világos, hogy bár minden közösség valami jó cél elérésére törekszik, mégis legelső sorban, és pedig a legfőbb jó elérésére, azon legfelsőbb rendű közösség, amely a többi mind magában foglalja. Ez pedig az, amit államnak nevezünk, vagyis az állami közösség.”¹⁰ Marcus Tullius Cicero, a késő köztársaságkori Róma politikusa Scipio Africanus „nevében” értekezik ugyanerről. „Az állam tehát – mondta Scipio – a nép ügye (*'Est igitur,' inquit Africanus 'res publica res populi'*). A nép azonban nem olyan embergyülekezet, amely akármilyen módon keletkezett, hanem a tömeg olyan csoportosulása, amelynek alapja a jogról való megegyezés és a közös előny. A csoportosulás elsődleges indítéka nem annyira a gyengeség érzésében, mint inkább az emberek úgynevezett természetes társas ösztönében rejlik.”¹¹ Nem szokás, pedig hasznos egy pillantást vetni Eurázsia átellenes végének birodalmára; ott a Kr. e. 6–5. század Kínájában élt Szun-Ce hadászati tudnivalókat taglal. „A hadviselés tudománya létfontosságú az állam számára. Élet-halál kérdése ez; út, ami a biztonságba vagy a romlásba vezet. Ezért ez az a témakör, amelyet semmi szín alatt sem lehet elhanyagolni... A tábornok az állam védőbástyája; ha a védőbástya ép minden oldalról, az állam erős lesz; ha a

³ 1848. 20. szám (Budapest, VI. 29.) egy hadügyminisztériumi rendelet kihirdetője Zoltán János „álladalmi titkár” 78; 1848. 187. szám (Budapest. XII. 14.) Szász Károly „vallás és közoktatási minisztériumi állad. titkár”, ugyanott „álladalmi fegyvergyár” 882; 1849. 1. szám (Debrecen, I. 14.) I. 12-én „állodalmi hivatalnokok” 1; 1849. 11. szám (Debrecen, I. 26.) „álladalmi” postahivatal, de uo. „állodalmi” nyomda. 40.

⁴ SZALAY 1852, 49.

⁵ SZABÓ 1860, 65, 141.

⁶ HÓMAN 1908, 879. Általánosságban v.ö. HÓMAN 1912, 162.

⁷ SZEKFÜ 1917, 22.

⁸ Ennek áttekintését lásd KRISTÓ 1995, 19–35.

⁹ PLATÓN, Állam, 65. (369c) (Jánosi István fordítása.) (Zárójelben az életmű egyetemes számozása.) V.ö. PLATÓN, *Politeia*, 126–127. A görög filozófus *Politeia* című nagy művét nemcsak a magyar fordítás adja vissza ’állam’ jelentésben, hanem például a német klasszika-filológia is az ’állam’ értelmű *Staat* kifejezést alkalmazza.

¹⁰ ARISZTOTELESZ, Politika, 17. (1252a) (Szabó Miklós fordítása.) (Zárójelben az életmű egyetemes számozása.) V.ö. ARISTOTELES, *Politikon*, 1.

¹¹ CICERO, Az állam, 88. (Hamza Gábor fordítása.) = CICERO, *De re publica*, 24–25.

védőbástya hibás, az állam gyenge lesz.”¹² A közösségsszervező erők iránti érdeklődés szemmel láthatólag ókorból eredő egyetemes emberi tulajdonság; egymástól elérhetetlen távolságban létező társadalmakat foglalkoztatnak ugyanazok a kérdések.¹³

Mivel az előbb említett államelméletek alapvetően jogi, sőt „alkotmányos” kérdéseket feszegetnek, ezért a szakirodalmi szemlézésben a jogtudományt illeti az elsőség. Két nagy hatású német jogtudósra érdemes felhívni a figyelmet, mindketten a 20. század első felében írták meg államtanukat.

Georg Jellinek megközelítése szerint az állam „az emberi akaratszerveződésen nyugvó legfontosabb társadalmi jelenség”. *Általános államtana* nagy hangsúlyt fektet az időbeli megnyilvánulásokra. A történészek számára leginkább megszívlelendő gondolata: „minden emberi intézmény és így az állam is dinamikus természetű, lényege nem minden korra nézve állandó, hanem változik, átalakul, amennyiben beilleszkedik abba az átfogó átalakulási folyamatba, amelyet az emberiség történelme során megvalósít.”¹⁴ Jellinek szabatos definíciót ad. „Az állam a földfelszín elhatárolt területén letelepedett, legfőbb hatalommal rendelkező és azáltal egységgé összefogott emberi sokaság.”¹⁵ A vele bizonyos jogelméleti kérdéseken vitatkozó Hans Kelsen meghatározása alapján „az állam az emberi magatartásoknak egy bizonyos rendje”.¹⁶ Míg Jellinek értelmezésében az állam „egyrészt társadalmi képződmény, másrészt jogintézmény”,¹⁷ addig Kelsen tisztán jogászai államfogalmat érvényesít, amennyiben az állam a jogi renddel azonos. Mindazonáltal a különböző korok kényszerszabályozásai közötti eltéréseket nem lényeginek, hanem fokozatbelinek minősíti; ekképp világosan látszik a kelseni állam-fogalom történelmi dinamikája.¹⁸

A jelenkori magyar jogtörténet-írás is számol az állam időbeliségével. Paczolay Péter leszögezi, hogy az államelmélet akkor felel meg feladatának, ha felismeri az állam valóságos mozgását, változásait. „Az abszolutizált és statikus államfogalom sem tudományos, sem gyakorlati szempontból nem kielégítő.” Ebből következően az állam fogalmát relacionálisan (viszonylagosan) és dinamikusán kell felfogni, s ezt „a dinamikus elvet a történeti látásmód viszi be a társadalomelméletbe”.¹⁹

Walter Garrison Runciman a történeti szociológia művelőjeként kifejezetten az állam kialakulásának általános jellemzőit vizsgálta. Esettanulmányul az archaikus görög civilizációt választotta, ebből vonta le az alábbi következtetést. Az államtalan vagy nem-állami formából négy feltétel együttes teljesülésekor lehet az államiság állapotába emelkedni: 1. különüljenek el a kormányzati feladatkörök; 2. történjék meg az érvényesíthető hatalom központosítása; 3. állandósuljon – vagy legalább viszonylag legyen tartós – a kialakult szerkezet; 4. az uralmat gyakorlók és a kormányzottak közötti kapcsolat ne (valós vagy annak vélt) vérségi alapokon nyugodjék.²⁰

A szociális (kulturális) antropológia egyik csapásiránya szintén az államiság kezdetei felé mutat. Henri Claessen Peter Skalnikkal közösen praktikus leírást adott: „A korai állam független társadalmi-politikai szervezet meghatározott területtel és kormányzati központtal. Gazdaságát a földművelés (néhány esetben a pásztorkodás vagy vegyes gazdaság) jellemzi, a kereskedelem és a piaci szisztéma egészíti ki, és a foglalkozás szerinti elkülönülés megléte.”²¹ Fontos e helyen megje-

¹² SZUN CE 17, 33. (Édes Bálint fordítása.)

¹³ Az ókor két nagy letelepült birodalmának – Róma és Kína – államszervezési párhuzamairól összefoglalóan lásd SCHEIDEL 2009.

¹⁴ JELLINEK 1994, 47. (A magyar válogatás az *Allgemeine Staatslehre* 1920-as kiadása alapján készült.)

¹⁵ JELLINEK 1994, 60.

¹⁶ KELSEN 1927, 29.

¹⁷ JELLINEK 1994, 29.

¹⁸ KELSEN 1927, 29–43.

¹⁹ PACZOLAY 1994, 10–11.

²⁰ RUNCIMAN 1982.

²¹ CLAESSEN – SKALNIK 1978, 637.

gyeznem, hogy a lehetséges korai államokat nem kizárólag a klasszikus (?) európai jelentésmezőben helyezi el a szerzőpáros.

A kifejezetten történészi állásfoglalások élére Samuel Edward Finer monumentális kormányzat-történeti összegzése kívánczik, amely a legkorábbi időktől a jelenkorig nyomon követi az érvényre jutó uralmi formákat. Finer szintén számol az állam történetiségével, azaz különböző kultúrák politikai szerveződése között felfedezi az állam-lét közös nevezőjét, „lényegi minimumát”. A jelenkori állam öt fő jellemzőt hordoz, a premodern csak az első hármat, de még néhány jelenkori államnál is problematikus a negyedik és az ötödik megléte. Az első három összetevő: 1. Meghatározott terület lakossága, amelyik elismeri a kormányzati szerv mindenek felett álló főségét. 2. E szervezet személyi összetevői specializáltak: a civil szféra végrehajtja a döntéseket, a katonai szervezet a végrehajtás erőfedezetét biztosítja, ahol kell, valamint megvédi a közösséget más hasonlóan intézményesített közösségektől. 3. Az államot más állam is cselekvésében függetlenként ismerje el, és akként jellemezze, területileg meghatározott – ennél fogva körülhatárolt – lakossága hatáskörén belül. Ezt ma a szuverenitás fogalma fejezi ki. Finer ennek kapcsán előre bocsátja, hogy több premodern állam csupán megközelíti e három adottságot: például képlékeny határai vannak, a kormányzati szervezet differenciálódása szegényes, és egymás kölcsönös elismerése esetleges. A két utolsó jellemzőt problematikusabbnak mondja. 4. Valamilyen szintű öntudatos közösségi érzés a lakosságon belül, ez lehet akár közös nemzetiség. 5. A közösség tagjai részt vesznek az adó és a haszon megosztásából. (Ez nevezhető közteherviselésnek).²²

A középkortudós Hóman Bálint a kialakulás okára mutat rá. „Az állam mindig hatalmi célokra jön létre s ezért fogalma sohasem nélkülözi a nyers erő, a katonai hatalom elemeit. Első megjelenésében minden állam katonai jellegű alakulat, mihez képest első szükségletei is hadi szükségletek; sőt már az állammá alakulás előtti időben, mikor a közfunkciókat a kisebb politikai közületek (törzs, nemzetség) végzik, mint közös – a törzsek és nemzetségek egységét először kifejező – szükséglet lép föl a háborúk emberanyagának kiállítása.”²³

Az újabb nemzetközi medieviszikában Heinrich Mitteis és Przemysław Urbańczyk jutott hasonló következtetésre. Mitteis szerint „az állam a történelemre alkalmazva a népek minden rendje, hogy elérjék politikai céljaikat”.²⁴ Urbańczyk elemzésében a korai államiság struktúrái két összetevő meglétére koncentrálnak. Az egyik a katonai, beleértve az erős fizikai kényszert, a másik a politikai akarat. Ez a meghatározott területen kialakítandó központosított hegemonia iránti igényben fejeződik ki, mert a hatalmi decentralizációt, illetve az esélyes trónvárományosok versengését a hierarchia és a politikai lojalitás ellenőrzése révén lehetett felülírni, már a korai időktől fogva.²⁵

Chris Wickham a kora középkori államösszetevőket öt pontba rendezi, Henri Claessen és Walter Garrison Runciman munkáira hivatkozva. 1. Törvényes érvényesíthető tekintély központosítása (jog, hadsereg). 2. Kormányzati szerepek szakosodása hivatalos hierarchiával, ami túléli a hivatal viselőjét. 3. A közhatalom kiérlelt fogalma: olyan uralkodói rendszer, amely ideológiailag elkülöníthető az uralom alatt álló lakosságtól, de magától az uralkodói egyéniségtől is. 4. Független és szilárd erőforrások az uralkodó számára. 5. Egy osztályalapú rendszer a többlet kinyerésére és rétegezésére. Wickham szerint ezek a legalapvetőbb elemek ott vannak a római kor és a kora középkori Kelet-Mediterráneum erős államközösségeiben és a római–germán Nyugat gyengébb politikai képződményeiben.²⁶

²² FINER 1997, I, 2–3.

²³ HÓMAN 1912, 162.

²⁴ MITTEIS 1955, 2–3.

²⁵ URBAŃCZYK 2007, 74.

²⁶ WICKHAM 2005, 57.

Az eddigi áttekintés olyan politikai képződményeket érintett, amelyek az ókori Róma örökségétől ihletve alkottak államot. Csakhogy Európa közepén olyan államok is létrejöttek, amelyeknek kialakulásában ez a római örökség semmilyen szerephez nem jutott. Walter Pohl a Kárpát-medence három steppei birodalmát foglalta a „nem-római” világ rendszerébe: a hun, az avar és a 10. századi magyar uralmat. „Ezek nagyjából (jóllehet bizonyos egyedi jegyekkel) azt az államtípust képviselték, amely az eurázsiai steppén volt általános, a szkíták idejétől (Kr. e. I. évezred) a késő-középkori mongolokig és még azon túl. Gyakran sorolják a »nomád« birodalmak közé ezeket, ami leegyszerűsítés, mert a nomadizmus meglehetősen változatos fokozatokat és típusokat foglal magába; különös tekintettel az európai steppei birodalmakra, amelyek népessége (így a kései avarok) inkább letelepült életmódot folytatott, még akkor is, ha a pásztorkodás fontos maradt.” E steppei birodalmak a Róma utáni kormányzati modell alternatíváját nyújtották, és a kora középkor „nem-római” államiságát alkották.²⁷ Walter Pohl gondolatait, nemkülönben szóhasználatát érdemes lenne meghonosítani; az Avar Kaganátus osztrák monográfusától csak nem veszi senki „magyarkodásnak” vagy „kelet-preferenciának” azt, ha a hunok, az avarok és a pogány magyarok körében nem pusztán az államiságot ismeri el, de politikai szervezetüket a steppei birodalmak közé sorolja.

Walter Pohl okkal figyelmeztet arra, hogy a „nomád” jelző esetünkben nem vezet közel egy adott steppei államképződmény leírásához, ezért a magam részéről kerülni fogom ezt a túl képlékeny minősítést. Mikor, hol, kik nomadizáltak, milyen állatokat tartottak, és hogyan éltek együtt tágabb „letelepült” környezetükkel? Ez az inkább gazdasági-társadalmi fogalom – azonkívül, hogy ekkora kérdéskört vet fel²⁸ – nem csereszabatos a politikai élet jellemzőivel. Ellenben az elősoroltakból kitűnik, hogy a steppei „újfeszítő” kultúrkörben létrejött politikai alakulatokra is érvényesíthető az „állam” minősítés, mert meg tudja ragadni a mégannyira eltérő uralmi képződmények lényegi minimumát, közös nevezőjét. Ennek tömör összegzését így fogalmazhatom meg: az állam egy meghatározott terület lakossága feletti tartós, intézményes és független főhatalom. A kora középkori államiság részletes kifejtésétől eltekintek, mert nem látom értelmét az idézett állam-kritériumok teoretikus sűrítményének. Ehelyett a magyar példán mérem le az „államiság-összetevők” meglétét.

Kívánalmak és forráshelyek – a Magyar Nagyfejedelemség állam-jelenségei

A magyarság 9–10. századi múltjáról nyerhető tudás nem kiegyenlített, amennyiben erről az időszakról kizárólag külső feljegyzések maradtak ránk. Amikor a 11. század derekától a belső emlékezetet is írásba foglalták, a gesták keresztény szellemiségben és latinul, azaz egy külső eredetű szemléleti-nyelvi szűrő közbeiktatásával készültek. A megismerés ezen alapvető adottságát árnyalja, hogy a Magyar Nagyfejedelemség belső keletkezésű forrásokat is hagyott hátra, a régészeti leleteket, s ezekből kellő körültekintéssel értékes következtetések vonhatók le, sőt szerepük nem lebecsülendő a Magyar Királyság korába érve sem. Ám mivel a tárgyi emlékek tudattalanul közlik mondandójukat, az írásművek viszont az emberi tudatkifejeződés termékei, ezért az államtörténet elsődlegesen az írott kútfőkre épül. A magyar nyelvtörténet az egykorú nyelvi emlékek szinte teljes hiánya miatt gyakorlatilag nem tud segíteni.

A 9–10. századi magyar nyelvű állami terminológia ismeretlen számunkra: emiatt azt sem tudjuk, miként nevezték az 1000 előtti Magyarországot magyarul beszélő lakói. Így tehát a történész utólag kénytelen használható szakkifejezést gyártani. Ennek értéke nagyban függ attól, hogy forrásadatból indul-e ki, avagy képzelgések televényén nevel szóvirágot. (Utóbbi eshetőségre példa a soha nem létezett „Nagymorva Birodalom”, amely a középgörög *μεγάλη Μοραβία* kifejezésből duzzadt birodalommal a pánszláv ideológia táperejétől, holott a tágabb szövegösszefüggés csak az ’Ómorávia’

²⁷ POHL 2003, 572–573.

²⁸ Részletesebben lásd KHAZANOV 1994, 15–17.

jelentést engedi meg.)²⁹ A negyed évezredes magyar történettudomány kizárólag a forrásokhoz vezető utat engedi járni. Szerencsére két független adat mutat egyazon irányba. VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) 10. század közepén szerkesztett államkormányzati műve, amit az utókor a *De Administrando Imperio* (DAI – *A birodalom kormányzásáról*) címmel látott el, Árpádot egy ízben a „Turkia [Magyarország] nagyfejedelme (μεγας Τουρχίας αρχων)”³⁰ méltósággal említi. Mintegy fél évszázaddal később Querfurti Brúnó egy Magyarországra indított levélről szólt akképp, hogy azt Gézához, „a magyarok nagyfejedelméhez (ad Ungarorum seniore[m] magnum)”³¹ intézték. Mivel Árpádot és dédunokáját, Gézát egyaránt a ’nagyfejedelem’ jelentésű uralkodói titulussal ruházta fel egy-egy külhoni szemlélő, ezért kézenfekvő, ha az általuk vezetett államot utólag Magyar Nagyfejedelemség néven nevezzük.

Két forrásunk van, amelyik a Magyar Nagyfejedelemség elé is képes visszatekinteni. Az egyik a DAI, amelyről a kutatás már rég kiderítette, hogy nem egyvégtében írták, hanem különböző híradásokból állították össze Bíborbanszületett Konstantin császár vezetésével.³² A másik a hazai íráshagyományt képviselő *Gesta Hungarorum*, amelyet Béla király Névtelen Jegyzője valószínűleg a 13. század elején vetett pergamenre.³³ A DAI-val ellentétben Anonymus gestája történelmi oknyomozó szándékkal készült egyszerezős mű.

A DAI így tájékoztat a monarchikus hatalomközpontosítás előtti magyar kormányzati rendszerről: „A türkök [magyarok] népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevére Levediának neveznek, amely vajdát tulajdonnéven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívták. Ezen a helyen, az imént említett Levedióban folyik a Chidmasz folyó, melyet Chingulusznak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból szárvartü ászfalünek nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket.” Az elbeszélés menete itt megtörik, és a kangar-besenyők támadásáról olvasni, ami a magyarságot két részre szakította: az egyik rész keletre, Perzsia vidékére, a másik Levedivel nyugatra, Etelközbe vonult. Legközelebb érdekes helyzetben tűnik elénk Levedi: a kazár kagán magához hívatta, hogy a magyarok fejedelmévé emelje, aki persze a kagánnak engedelmeskedjék. Ő ezt azzal hárította el, hogy nincs ereje ehhez a méltósághoz, de maga helyett ajánlotta Álmos vajdát, akinek fia is volt, Árpád. A kagánnak tetszett a válasz, s a magyarokra bízta a döntést: „a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért, valamint vitézségéért, s rátermett volt erre a tisztségre. Így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig az ő nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.”³⁴

²⁹ DAI, 64. Alapvető szakirodalmát lásd BOBA 1996. Az újabb áttekintéseket részletes bibliográfiai tájékoztatóval lásd KATONA-KISS 2012; LANGÓ 2012; SZABADOS 2012.

³⁰ DAI, 178–179.

³¹ ÁKÍF, 83. (Thoroczkay Gábor fordítása.); MPH, IV/2, 19.

³² KATONA 1778, 5–7; SZABÓ 1860, 84; MORAVCSIK 1950, 7; KAPITÁNYFFY 1997, 38–42.

³³ VESZPRÉMY 2004.

³⁴ DAI, 170–173. (Moravcsik Gyula fordítása.)

Anonymus annyiban ábrázol hasonló fejlődési irányt, hogy hét „fejedelmi személy” közül emelkedik ki mindnyájuk ura. Ezentúl azonban jelentős elemekben tér el elbeszélése. „A hét fejedelmi személy, akiket a mai napig hétmagyarnak hívnak, nem tűrve tovább a hely szűkét, tanácsot tartott, hogy szülőföldjüket elhagyva olyan területet foglaljanak el, amelyet benépesíthetnek, s ehhez a fegyveres harctól se riadnak vissza. Választásuk Pannónia földjére esett, amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akitől Álmos fejedelem, Árpád apja származott. Akkor a hét fejedelmi személy közös és végérvényes döntésre jutott, miszerint a megkezdett utat csak úgy tudják véghezvinni, ha fejedelmet és parancsolót választanak... Akkor egyhangúan így szóltak Álmos fejedelemhez: »A mai naptól fogva téged választunk meg fejedelmünké és parancsolónkká. Ahová a sors elvezet téged, oda mi is követünk.« Akkor az említett férfiak megerősítették Álmos fejedelemnek tett esküjüket: pogány módra vértüket egy edénybe csorgatták. Bár pogányok voltak, közösen tett hűség-esküjüket halálukig megtartották a következők szerint. Az eskü első pontja úgy hangzott, hogy maguk és utódaik fejedelme mindenkor Álmos nemzetségéből származzék...”³⁵

E két, egymástól független álláspont közös nevezője, hogy mind a császár, mind Béla király jegyzője ugyanahhoz a családhoz köti a monarchia kialakulását. Álmos vagy Árpád? Kettejük közül ki volt a magyarok első fejedelme?³⁶ A két álláspont szinte egyszerre, az 1740-es évekre vált ismertté hazánkban, amikor történetírásunk történettudománnyá vált.³⁷ Mindkét véleménynek hamar akadt tekintélyes képviselője: Pray György 1761-re a bizánci császárnak, Katona István 1778-ra a magyar jegyzőnek adott igazat.³⁸

Érdekes jelenség, hogy e vitának mind a kezdeti, mind a legújabb szakaszában ugyanazon alkotói közösség egy-egy képviselője vette védelmébe a két ellentétes álláspontot. Pray György és Katona István a magyar jezsuita historiográfia legkiemelkedőbb alakjai, ráadásul kortársak voltak. Időközben a *DAI* és a *Gesta Hungarorum* mellé más kútfők adatai, valamint újabb tudományágak képviselői (a középlelatin filológiát képviselő krónikakutatás, a néprajz, sőt a turkológia képviselői) szintén csatasorba álltak mindkét oldalon.³⁹ Végül a 20. század utolsó negyedében két szegedi kutató vállalkozott arra, hogy az „Álmos-párti” és az „Árpád-párti” érveket rendszerbe foglalja.

Kristó Gyula következetesen Álmoshoz köti a magyar monarchia létrejöttét. 1993-ban hat pontba rendezte érveit. 1. Hangsúlyozza, hogy a krónikákból és Anonymustól egyaránt ismert turulmonda önmagában Álmos személyének kiemelkedő fontosságát jelzi, ami még az Árpádot favorizáló krónikákba is így került be. 2. Az Anjou-kori Zágrábi és a Váradi Krónika archaikus tudósítása elmondja, hogy előbb Álmost választották fővezérré, s e méltóságban Árpád csak követte apját. 3. A vérszerződésről megjegyzi, hogy írójának nem állt érdekében Árpád háttérbe szorítása, hiszen a *Gesta Hungarorum* főszereplője nem az apa, hanem a fiú. 4. Albericus ciszterci krónikás 13. századi bejegyzése „Alinus” első magyar fejedelemről azt bizonyítja, hogy az „Almus→Alinus” szövegromlás csak írásbeli hagyományozódással keletkezhetett. 5. Álmos nevének dinasztiai belüli megismétlődése (két ízben a 11–12. század folyamán) az őstisztelet látványos kifejezése, hogy egy kiemelkedő ősatya nevét kapja az utód. 6. Álmos hazai krónikákból ismert erdélyi megöletését szakrális feláldozásként értelmezi.⁴⁰ Véleménye foglalatát ekként adja Kristó: „Konsztantinosz egyedi és egyveretű tudósításával szemben tehát a magyar hagyomány többszörös, többoldalú, egymástól lényegében független hírcsokra áll szemben.”⁴¹

³⁵ AKS, 13. (Veszprémy László fordítása.) V.ö. SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 39–40.

³⁶ Mivel Levedi „első vajda” más nemzetségből származott, s – ami a legfontosabb – egyetlen forrás sem tartja őt a magyarok egyeduralkodójának, ezért az ő fejedelemségével nem lehet számolni.

³⁷ Ennek historiográfiai hátterét a régebbi irodalommal együtt lásd SZABADOS 2006, 153–183.

³⁸ PRAY 1761, 310; KATONA 1778, 34–35.

³⁹ Ennek összefoglalását lásd SZABADOS 2011, 62–90.

⁴⁰ KRISTÓ 1980, 193–194; KRISTÓ 1993, 14–23. V.ö. SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 38, 284, 287.

⁴¹ KRISTÓ 1993, 27.

Mindenesetre Tóth Sándor László négy forrás öt szöveghelyével kívánta vele szemben Árpád elsőségét bizonyítani. 1990-re a *DAI* 40. fejezetének Árpádra értett „megas arkhon” kifejezését nem ’nagyfejedelem’ értelemben fordítja, hanem szerinte ez itt „a magyarok régi, egykori, időben legelső fejedelmét jelenti.” 1996-ra további négy érvét adta elő. Közülük legfontosabb a *DAI* 38. fejezetének idézett állítása: Árpád előtt „a türköknek más fejedelmük sohasem volt”. Másik érve Szabó Károly óta ismerős: György Barát Krónikájának Folytatója 960 körül adja hírül, hogy Niketas Skleros császári követ 894 körül találkozott Árpáddal és Kuszánnal, a „magyarok fejeivel”. Két legkésőbbi forrása Kézai Simon és a 14. századi krónikaszerkesztmény „Árpádhoz kötötte a honfoglalást, s ennél fogva az »első kapitányi«, fejedelmi tisztséget.”⁴²

Mindjárt az első *megas arkhon* értelmezést a *DAI* teljes szövegösszefüggésére tekintve meggyőzően cáfolta Makk Ferenc: több olyan basileus is megkapta ezt a jelzőt, akit a bizánci történelmi tudat bizonyosan nem tarthatott első „római” (bizánci) császárnak, mint maga az író, VII. Konstantin is!⁴³ Ami a továbbiakat illeti: a *DAI* egyetlen tényleges adatának képtelensége – a fiú tekintélyesebb apjánál! – nem igényel további kommentárt; György Barát Krónikájának Folytatójától pedig „csak” azt nem tudjuk meg, hogy Árpád és Kurszán hányadikként s főleg milyen minőségben voltak a magyarok „fejei”! Tóth emellett nem vette számításba a krónikakutatás ama régóta ismert eredményét sem, hogy Kézai gestája csupán kivonatos másolatban maradt fent,⁴⁴ ezért nagy bizonyító nyomaték eleve nem terhelhető rá. A legrégebbi, teljesnek mondható írásos hagyományt a 14. századi krónikaszerkesztmény szövegcsaládja képviseli. A benne foglalt turul-mondáról és az erdélyi megöletésről már esett szó, ám egy eddig kellő figyelemre nem méltatott jelensége megint Álmoshoz vezet; ez az ő elsősége mellett szóló hetedik érv. A 26. krónikafejezet terjedelmes genealógiát közöl: ennek két végpontján Noé, a „kötelező” bibliai ősatya és Taksony, a 10. század ténylegesen létező nagyfejedelme áll.⁴⁵ Ez a költött leszármazásrend egy szempontból mégis rendelkezik forrásértékkel, mégpedig a benne érvényesülő műltszemlélet miatt. A vérvonal ugyanis nem egyenesen vezet Noétól Taksonyig, hanem kétszeri indulással két irányba halad: először Álmostól vissza Noéig, majd Álmostól előre Taksonyig! Álmos áll a genealógiai szemlélet gyűjtőpontjában: vele kezdődik az ősök és az utódok felsorolása egyaránt.

A fentiek alapján egyértelmű, hogy Álmos volt a magyar monarchia első uralkodója. A hazai hagyomány hitelének e fontos kérdésben történt beigazolódása a korai államtörténet egyéb forrástani vonatkozásaira is kihat, különös tekintettel Bíborbanszületett Konstantin munkájára, amely azonban még egy ponton találkozik a hazai emlékezettel.

A gesta és a *DAI* újabb közös vonása, hogy a magyarok előbb egy hetes tagozódású szövetségi elő-államban éltek, és sem saját, sem idegen főhatalom nem uralkodott felettük. Itt a függetlenség mozzanata érhető tetten (Claessen – Skalnik, Finer). Az elő-állam kifejezést az indokolja, hogy bár figyelemre méltó katonai erővel rendelkeztek (Hóman), de nem történt meg a hatalom központosítása, a kormányzati szerepkörök megoszlásáról pedig semmit sem tudunk (Runciman). Az állam-fokozat eléréséhez a hatalomkoncentráció szükségeltetett, ami vagy belső fejlődés révén ment végbe, ahogy Anonymus tartja, vagy külső ráhatással jött létre Bíborbanszületett Konstantin elmondásában egy magyar bábállam. Áthidalhatatlan ellentét feszül a két változat között, így az egyiket el kell vetni. A közel-múltban elvégzett vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Anonymus történetének érdemes hitelt adnunk, mert a bizánci forrás nem állja ki a kritika próbáját. A *DAI* 38. fejezete az állami fejlődés két fokozatát kétszeresen képtelen történettel (egyrészt Álmos uralmának eltagadása

⁴² TÓTH 1990, 228–231; TÓTH 1996, 31–42. V.ö. SZABÓ 1860, 120; MORAVCSIK, ÁMTBF, 59.

⁴³ MAKK 1998, 67–80.

⁴⁴ DOMANOVSKY 1906, 7–18; HÓMAN 1925, 60–68, Melléklet.

⁴⁵ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 284–285.

azzal, hogy a fiú tekintélyesebb, mint apja, másrészt Levedi önkéntes méltóság-áthárítása) kapcsolja össze. A „kagáni ajánlat” nem eredeti eseménytörténet, hanem egy államszervezési modell: irodalmi előképe a *DAI* 29. fejezete, amely a dalmáciai népek bizánci uralom alá történt visszatéréséről értekezik. A *DAI* ellentmondásait kiemeli a muszlim kútfők bevonása és a hadtörténeti szemléletmód erősebb érvényesítése. Noha a 9–10. századi magyarság teljes hadi potenciálját nem mérhetjük fel, a központi sereglétszám (közel) kétszerese volt a kazár uralkodóénak. Nem csoda, ha a 9. század során a kazárok többször védekezni kényszerültek, Ibn Ruszta közlése alapján tényszerűen a magyarok ellen is. A kabarok elpártolását és magyarokhoz való csatlakozását szintén nem tudták megtorolni a kazárok. Az első magyar állam megalapítása ezért külső hatás nélkül, belső és természetes politikai fejlődés révén ment végbe Álmos nagyfejedelem megválasztásával.⁴⁶ Az Anonymusnál olvasható indoklásban megismerszik az emberi akaratszerveződés kívánalma (Jellinek), sőt talán nem túlzás a „legfőbb (köz)jó” arisztotelészi gondolatát felfedeznünk.

Álmos nagyfejedelemségének kezdete sajnos éves pontossággal nem állapítható meg, de többé-kevésbé keltezhető. A kiinduló adat Anonymus azon közlése, hogy Álmos 819-ben született.⁴⁷ Rejtély, honnan e dátum, ám nagyságrendileg mindenképpen helytálló, ugyanis ha ismeretes: 895 körül Árpád fia Levente a bolgárok ellen hadakozott,⁴⁸ és így Álmosnak már sereg vezetésére alkalmas unokája volt, akkor maga Álmos az idő tájt idős ember kellett hogy legyen. A Magyar Nagyfejedelemség létrejötte ily módon a 9. század közepére keltezhető, első területe „Dentümogyer” vagy „Etelköz” volt, a Kárpátoktól keletre elterülő tágas tér. Ott mintegy két nemzedéken keresztül állt fenn, majd 895 körül a Kárpát-medencébe költözött. Jóllehet a magyarság számára ez a szállásváltás sorsdöntőnek bizonyult, de az állami élet szempontjából nem jelentett semmiféle törést: a nagyfejedelemség berendezkedése még egy évszázadon keresztül fennmaradt.⁴⁹ A kialakult szerkezet tehát nagyjából 150 évig működött, vagyis viszonylag tartósnak mondható (Runciman). Adott a (kétszer is) meghatározott terület (Etelköz, majd Kárpát-medence) legfelső hatalom által egybefogott lakossága, amely elismeri a kormányzati szerv mindenek felett álló főségét (Jellinek, Finer).

A magyar állam-jelenséget VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) *Taktika* című hadtudományi könyve erősíti meg. A tudós basileus Bíborbanszületett Konstantin apja volt, mégis csak e helyt indokolt szerepeltetni, mert kizárólag a vele korosztályos magyar katonai és politikai állapotok érdekelték, történelmi távlatokra nem tekintett. Bölcs Leó világosan láttatja az egyeduralom és a hadi hatékonyság közötti összefüggést. „A skytha népeknek tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak, és a közügyekben nemtörődömök; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök [magyarok] népe fordít gondot az egyöntetű hadirendre. Így a többi skytha népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak.”⁵⁰ Egy forrásproblémát vet csak fel a *Taktika*: szerzője jelentős szövegegyeségeket emelt át a *Maurikios* bizánci császár (582–602) nevéhez kötött *Strategikon*ból. A magyarokra (és bolgárookra) vonatkozó passzusok *Strategikon*-beli előképe, amely az avarok és a türkök egyeduralmi szervezetségét hirdeti, itt szintén meghatározó, de a kettős népnévcseré, a bolgárok és a „türk” magyarok

⁴⁶ Részletes kifejtését, forrásutalásokkal és szakirodalmi hivatkozásokkal lásd SZABADOS 2011, 91–113.

⁴⁷ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 38.

⁴⁸ *DAI*, 176–177.

⁴⁹ Álmos népe, erős etelközi állama sokáig gyűjtötte tapasztalatait erről a térségről, és ezek a tapasztalatok igen kedvezőek voltak: a folyókban és legelőkben bő, magas hegyek óvta terület földművelésre és állattartásra egyaránt alkalmasnak bizonyult; vonzerejét politikai szétagoltsága növelte. A szállásváltását külső kényszernek tulajdonító források (Regino, *DAI*) kritikáját elvégezve arra jutottam, hogy a Magyar Nagyfejedelemség évtizedek alatt felhalmozott ismeretei birtokában eltervezett tudatossággal hódította meg a Kárpát-medencét, és egyesítette hatalma alatt ezt a természeti kincsekben gazdag földet. SZABADOS 2010a.

⁵⁰ MORAVCSIK, ÁMTBF, 17–18. (Moravcsik Gyula fordítása.)

feltüntetése, valamint a *Taktika* több betoldása azt bizonyítja, hogy Bölcs Leó aktualizálta mondanóját, ami ezáltal a 900-as évek eleji magyar valóságot is tükrözte.⁵¹ Kár, hogy Leó mélyebben nem érdeklődött a magyar államszerkezet iránt, így tőle be kell érünk a monarchikus forma hangsúlyozásával. A magyarság eszerint olyan rendben élt, hogy elérte politikai céljait, hiszen eredményesen tudott harcolni, megtörtént az érvényesíthető hatalom központosítása (Hóman, Mitteis, Runciman, Urbaniczky, Wickham).

A főhatalom általánosan tiszteletben tartott legitimációját a turul-monda biztosította, Álmos nagyra hivatottságának mitikus megjelentése. Ez a monda Anonymus és 14. századi (ám korábbi gestaszövegeket őrző) krónikák jóvoltából maradt ránk. A kevésbé ismert, de archaikusabb krónikaváltozat szerint: „Ügyek fia Előd Eunodbilia lánytól Szkítiában fiút nemzett, akit Álmosnak neveztek ama esemény miatt, mert anyjának, amikor az várandós volt, álmában egy madár, mintegy sólyom formájú, hozzá jövén feltárta, hogy méhéből folyam indul, és nem az ő földjén fog sokasodni. Ez pedig azért volt, mert az ő ágyékából dicsőséges királyok származtak. És mivel a sompnium a mi nyelvünkön álom, s az ő eredete álomtól jövendöltetett, ennél fogva Álmosnak nevezték el...”⁵² Anonymus ezután a vérszerződés fentebb idézett mondanóját is lejegyezte, ami a fejedelmválasztó előkelők hűségét biztosítja az uralkodó iránt, meghozza utódaikra nézve is kötelező érvénnyel.⁵³ Ezekből a közhatalom kiérlelt fogalma sejlik fel; mindenesetre a dinasztikus monda elkülönül az uralom alatt álló lakosságtól, de még magától az uralkodói egyéniségtől is (Wickham).

A megismerés nyilvánvaló törekvése, hogy a kormányzati szerkezet mélyebb rétegeibe is be tudjunk tekinteni. Erre utaló nyom miatt a muszlim földrajzi irodalom szintén figyelmet érdemel, mert onnan mintha a hatalmi feladatkörök bizonyos mértékű megoszlását lehetne kiolvasni. Dzsaháni bokharai tudós és vezír 920 körül írt munkájára megy vissza Ibn Ruszta magyarokról adott leírása, még a 10. század első feléből. „Vezérük 20.000 főnyi lovassal vonul ki. Vezérük neve Kunda (=Kündü). Ez a név királyuk címe. Annak a személynek, aki parancsol nekik, a címe Julia (=Gyula). Minden magyar hallgat arra, amit a Julának nevezett vezérük mond nekik a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.”⁵⁴ Több korábbi kutató hajlamos volt valamiféle kettős fejedelemségre következtetni belőle,⁵⁵ ám innen csupán az olvasható ki, hogy a „király” és a „vezér” egyaránt rendelkezett a hadvezetés jogával, továbbá hogy a gyula-vezér még „más ügyeket” irányított. Melyek voltak a „más ügyek”? Ezeket nem taglalja a leírás; többek között ezért sem lehet rá kettős fejedelemség-elméletet, illetve kazár kormányzati analógiát építeni.⁵⁶

Ha az ország irányításának tényleges szintjeit és feladatköreit akarjuk megközelíteni, akkor újra a bizánci kútfőkhöz kell fordulnunk, mert bennük legalább érdemi információkra lelünk, még hogyha ezek történésznemzedékeket készítenek is vitára. Az ellentétes vélemények éltetője az egyes kifejezések (tisztségnév, csoportjelölő kategória) többértelműsége. Ennek láttatásául a görög és latin terminusokat eredetiben idézem. A legfontosabb forrás a *DAI* 40. fejezete. „Tudni való, hogy az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből (Χαζάρων γενεα) valók... Egy fejedelem van náluk, azaz a kabarok három törzsében (γενεαῖς), aki máig is megvan. Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse (γενεά), második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügymatue, ötödik a Tarjáné, hatodik Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi.”⁵⁷ A csoportjelölő *genea* terminus

⁵¹ MORAVCSIK 1951, 340.

⁵² SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 284. Arra, hogy a turul-monda archaikusabb változatát a krónikák őrzik, lásd HÓMAN 1925, 85, 95–97, 103–106; HORVÁTH 1954, 16–17; DÜMMERTH 1971, 415–419; SZABADOS 2010b.

⁵³ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 38–40, 284.

⁵⁴ HARMATTA 1998, 135. (Harmatta János fordítása).

⁵⁵ GYÖRFFY 1959, 130–142; KRISTÓ Gyula: A honfoglaló magyarok politikai szervezete. KRISTÓ 2002, 65–69.

⁵⁶ HÓMAN 1908, 879; SZABADOS 2011, 173–190.

⁵⁷ DAI, 174–175. (Moravcsik Gyula fordítása.)

eredetileg nemzetséget jelent, 19. századi tudósaink közül Szalay László a „törzsök”, Szabó Károly a nemzetség magyaritást alkalmazta.⁵⁸ A mai törzs szóhasználat Moravcsik Gyula idézett fordítása révén terjedt el. Ám ennél fontosabbak a tartalmi kérdések. Hogyan viselkednek a társadalom eme alegységei? A fejezet folytatása erre is válaszol, hanem a felelet egy újabb filológiai kérdést gerjeszt; a méltóságneveket. „A türköknek ez a nyolc törzse (γενεαί) nem hunyászkodik meg a maga fejedelmei (αρχοντας) előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal harcolnak. Első fejük az Árpád nemzetségéből (γενεας) sorban következő fejedelem (αρχοντα), és van két másik is, a jila és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek (γενεα αρχοντα) is. Tudni való, hogy a jila és a karcha nem tulajdonnév, hanem méltóság. Tudni való, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme (μέγας Τουρχίας αρχων) négy fiat nemzett: elsőnek Tarkacsut, másodiknak Jeletet, harmadiknak Jutocsát, negyediknek Zoltánt... Tudni való, hogy Teveli [Tarkacsu fia, Árpád unokája] meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki a minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével (αρχοντος) és karchájával. Tudni való, hogy Bulcsú, a karcha, Kalinak, a karchának a fia, és hogy a Kali tulajdonnév, a karcha meg méltóság, valamint a jila is, mely nagyobb a karchánál.”⁵⁹

Kiknek nem engedelmeskedik a nyolc *genea*? Ha saját vezetőinek, akkor a törzsi keretek a monarchikus hatalom árnyékában enyésztek el, ám ha a nagyfejedelemnek és a két utána következő méltóságnak (a gyulának és a karchának), akkor ellenkezőleg: a törzsi összetartás a központi hatalom rovására érvényesül. A kutatásban e második értelmezés terjedt el jobban Szalay László, Szabó Károly és Hóman Bálint révén.⁶⁰ A törzsi széttagolódás gondolatát Kristó Gyula tetőzte be. Ő a korai államtörténet három szakaszát különböztette meg: 1. a 850-es évek közepén létrejött „nomádállam” a 10. század elejéig; 2. a 910-es évektől kezdve a monarchia törzsi államokká lényegült át; 3. ezek a törzsi államok viszont nem egy újabb nomádállammá álltak össze, hanem Szent István erőteljes német hatás mellett európai típusú magyart államot alapított.⁶¹ Az első értelmezési módot, amely szerint a nyolc törzs népe közvetlen főnökeiknek nem engedelmeskedik, Györffy György követte;⁶² nézetét főleg régészek (Bakay Kornél, Mesterházy Károly) osztották.⁶³ Milyen *arkhonnak*, *arkhonoknak* nem engedelmeskedik tehát ez a nyolc *genea*? A magyar államvezetés három szintjén álló méltóságok megjelölésére is szolgál az „arkhon” szó: Bíborbanszületett Konstantin sajnos nem csiszolta túl a kormányzati viszonyok érzékeltetését. Először is *arkhon* a legfelső szinten elhelyezkedő uralkodó (egyszer *megas arkhon*). Másodjára az *arkhon* vonatkozik a gyula és a karcha bírói tisztségére. Végül a harmadik szinten nyolc *arkhon* jelenik meg, mind egy-egy *genea* élén. Ezt a terminológiai lazaságot a fejezet végén egy szinte szórszállhasogatásként ható precizitás ellentételezi, amikor a basileus megjegyzi, hogy a két bírói méltóság mégsem egyenrangú, mert a gyula előbbre való. Itt jegyzendő meg, hogy nem csak a *DAI* szövegéből következik a gyula és a karcha *arkhonsága*, hanem egy bizánci történetíró, Ioannes Skylitzes az 1050-es években írt műve éppen „Gyula arkhon” (Γυλας αρχων) előfordulásáról tudósít Bíborbanszületett Konstantin udvarában.⁶⁴ Hanem az *arkhon* egy negyedik jelenést is hordoz. A *DAI* 40. fejezete kevéssel fentebb a 894-ben vagy 895-ben lezajlott magyar–bolgár háború kapcsán megjegyzi, hogy abban az időben Árpád fia Liüntika (Levente) volt az *arkhonjuk*.⁶⁵ Makk Ferenc a szóba jöhető ’seregvezér’, ’törzsfő’, ’fejedelem’, ’nagyfejedelem’ lehetőségek közül a szövegkörnyezetből megállapította, hogy „Levente a türkök (mégpedig a bolgárok ellen

⁵⁸ SZALAY 1852, 49; SZABÓ 1860, 141.

⁵⁹ DAI, 178–179. (Moravcsik Gyula fordítása.)

⁶⁰ SZALAY 1852, 49; SZABÓ 1860, 73–74; HÓMAN 1935, 121–175.

⁶¹ KRISTÓ 1995, 229–369.

⁶² GYÖRFFY 1959, 8–9.

⁶³ BAKAY 1978, 24; MESTERHÁZY 1980, 61.

⁶⁴ MORAVCSIK, ÁMTBF, 85.

⁶⁵ DAI, 176–177. A háború datálására vonatkozó nézetek áttekintését lásd MAKK 1985, 4.

vonuló türk sereg) vezére (αρχων-ja) volt.”⁶⁶ Az *arkhon* méltóságnév aktuális értelme ennél fogva mindig a szoros gondolati egységben rejlik: eszerint viszont saját *arkhon*jainak nem engedelmeskedett a nyolc *genea*! Ez derül ki Moravcsik Gyula fordításából, de vele egyező szellemben ültette át angolra ezt a szövegrészt Romilly James Heald Jenkins: „*These eight clans of the Turks do not obey their own particular [kiemelés tőlem – Sz. Gy.] princes, but have a joint agreement to fight together with all earnestness and zeal upon the rivers, wheresoever war breaks out.*”⁶⁷ Ezért Györffy György vonta le ebből a megfelelő történeti következtetést: a központi hatalom felülírta a partikuláris kereteket. A középgörög filológia Moravcsiktól és Jenkinstől való eredményei ilyenformán a 10. századi magyar törzsi államok elméletének legerősebb tartóoszlopát döntötték le.

Más forrás sem gyámolítja a törzsek politikai tényezőként való működését a Magyar Nagyfejedelemség idején. Így *Ibn Hayyan* 11. századi hispániai arab történetíró sem, aki megemlékezik a 942-ben Katalóniára támadó magyarok katonai szervezetéről. „Hét vezér alá tartoztak, egyikőjüket, közülük a legtekintélyesebbet Tyilah-nak [Gylának] hívták, őt követte ’h.r [Ecser], (w).l.h.w.d.y [Bulcsú], b.s.m.’.n, l.(x).s, °.r.w.d és h.d.h.d.y.”⁶⁸ Az *Al-Muqtabis* fordítója, Elter István a szöveg értelmét követve szögezi le azt, hogy itt a Katalóniát sújtó sereg hét parancsnoka értendő, nem pedig hét törzsi vezér.⁶⁹ A középkori latin nyelvű magyar historiográfia sem tud törzsekről. Anonymus eleve így ír Álmos megválasztásáról: „a hét fejedelmi személy, akit Hétmagyarnak hívnak (*VII principalis persone, qui Hetumoger vocantur*)...”⁷⁰ Világos, hogy Béla király Jegyzője nem hét különálló politikai egységet jelenít meg, hanem egy fejedelmválasztó testület hét tagját érti rajta. S bár a ’törzs’ jelentésű *tribus* szó Kézai Simonnál febukkan, de a ’nemzetség’ szinonimájaként! Előbb „a Turul nembeli (*de genere Turul*) Árpád... nemzetsége Szkítia többi törzse (*eius prosapia prae ceteris Scitiae tribubus*) viszonylatában azt az előjogot élvezi, hogy...”⁷¹ A második példa szerint Léltől „származott a Zovárd törzs és nemzetség (*tribus et cognatio*).”⁷² Sokat mondó, hogy a 14. századi *krónika-szerkesztmény* e kifejezéseket lecserélve így nyilatkozik Lél kapitányról: „tőle származik Zuard nemzetség, avagy család és törzsök (*generatio, sive prosapia et origo*).”⁷³ Végezetül „törzsnévi” eredetű helyneveink sem hordoznak bizonyító erőt, mert hiába hogy mindegyik előfordul az Árpád-korban,⁷⁴ ha a legkorábbi Kér (*Cari*) adat is csak 1009-ből tűnik elének,⁷⁵ szórványemlékként a Magyar Királyság korából. A *DAI* összeállításától eltelt hosszú idő a helynévadás indokait végképp feltérképezhetetlenné teszi: főleg úgy, hogy mind csoportot, mind személyt jelölő tulajdonnév egyaránt szolgáltathat alapot, és a *DAI* nyolc *genea*-neve közül hat személynévként is kimutatható az Árpád-korból! Már most a 13. századtól gyarapodó adatok láttán ki tudná bizonyítani azt, hogy a Nyék, Megyer/Magyar, Kürt, Tarján, Keszi helynevek mindenkor a Nyék, Megyer/Magyar, Kürt, Tarján, Keszi *genea* emlékeztétét tartották fent, s nem egy-egy Nyék, Megyer/Magyar, Kürt, Tarján, Keszi nevű személyét?⁷⁶ Nyilvánvalóan senki.

A 10. századi Magyarország szemmel láthatóan az állam-minőség megannyi tanújelét adta. Fő politikaformáló ereje a monarchia volt, s nem voltak kis törzsi államok. Ezen állítás nem a tagadás tagadásán nyugszik, hanem pozitív adatok régi-új értelmezésén. Kezdve azon, hogy a Bölcs Leó

⁶⁶ MAKK 1985, 5–9.

⁶⁷ *DAI*², 179.

⁶⁸ ELTER 2009, 62. Gyula, Ecser és Bulcsú névalakjának indoklását lásd uo. 95–97. V.ö. MEH, 257.

⁶⁹ ELTER 2009, 70.

⁷⁰ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 39.

⁷¹ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 165–166; AKS, 103–104. (Bollók János fordítása.)

⁷² SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 166–167; AKS, 104. (Bollók János fordítása.)

⁷³ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 292.

⁷⁴ KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 32–38. Kristó Gyula mintegy 250 helynevet adatol különböző időpontokból, amely alakilag megfeleltethető a Bíborbanszületett Konstantinnál feljegyzett törzsnevekkel. KRISTÓ 1995, 269.

⁷⁵ GYÖRFFY, DHA. I, 52. (8. sz.)

⁷⁶ SZABADOS 2011, 206–213.

császár által a 900-as évek elején rögzített állapot érvényét – a magyarok egy fő uralma alatt állnak – fél évszázaddal később fia hitelesíti. Bíborbanszületett Konstantin ekkor a partikuláris vezérek tekintélyvesztettségéről tudósít, amiből következően a központi hatalom erejét nem árnyékolja be részérdek. A Magyar Nagyfejedelemség élén az *arkhon* (egy ízben *megas arkhon*) címmel jelölt uralkodó állt. Ez a titulus „Konstantin, a rómaiak Krisztusban az örök királyban való császára”⁷⁷ tollából kifejezetten az államszuverenitás elismerésének hat (Finer). A második szinten a gyula és tőle kicsit lejjebb a karcha áll. A *DAI* jóllehet csak bírói tisztséget tulajdonít nekik, de egyrészt onnan, másrészt Ioannes Skylitzes és Ibn Hayyan közléséből diplomáciai és hadvezéri szerepkörben is elének tűnnek. A magyar krónikák a Gyulák nemzedékeit említik,⁷⁸ a *DAI* Bulcsú karcha apját, Kált szintén a karcha méltóságban találja;⁷⁹ tehát itt nem egyszerűen elkülönültek a kormányzati feladatkörök (Runciman), de a szakosodott szerepek túléltek a hivatal viselőjét (Wickham), hiszen a gyula és a karcha méltóságát több nemzedéken keresztül betöltik. A harmadik szinten a nyolc *genea* a szétesés szélén áll; ám harci helyzetekben „teljes odaadással és buzgalommal” éled újra működésük és együttműködésük. Az állam katonai akarátérvényesítő ereje ezen a téren sem csorbul (Hóman, Urbańczyk), az emberi magatartás eme rendje fennmarad (Kelsen). Ráadásul a hadtörténeti szempontok latba vetésével az is megvizsgálható, hogy a katonai eseményekből kirajzolódó tabló mennyire egyeztethető az eddig tárgyalt teoretikus kívánalmakkal és az azokat igazolni hivatott forráshelyekkel.

Államérdekű hadjáratok és hátszáguk

A Magyar Nagyfejedelemség legjellemzőbb, legismertebb életmegnyilvánulásai azon támadó hadjáratok voltak, amelyeket a köztudat a helytelen „kalandozás” minősítéssel tart számon. 899 és 970 között 47 támadást lehet elkülöníteni, közülük 38 irányult nyugatra és 9 keletre.⁸⁰ A főleg nyugat-európai célpontokat két tényező magyarázza: az egyik a politikai széttöredezettség, a másik a bizánciak több évszázad alatt felgyülemlett tapasztalata, amellyel a velük kapcsolatba került steppei népek (hunok, avarok, türkök, magyarok) sajátosságait jobban kiismerték, s ezért váltakozó hatásfokkal ugyan, de kezelhetőbbé tették őket. A vita azonban nem a hadjáratok száma, hanem azok természete felől folyik. Tekintettel arra, hogy készült erről historiográfiai áttekintés,⁸¹ elég itt a katonai akciók államtörténeti szempontú mérlegelésére szorítkozni. Távlatos-tudatos politikai akarat, avagy a fosztogatás puszta vágya indította a harcosokat több száz, esetenként több ezer kilométeres hadi út megtételére?

Markáns ítéletet hozott Kristó Gyula, amikor alapvetően zsákmány- és fogolyszerző, kereskedelem-pótló vállalkozásnak minősítette a támadó hadjáratokat, amelyek a 10. század elejétől szerinte törzsi keretekben folytak, és a társadalom szerinte nomád természetéből fakadtak.⁸² Árnyaltabban ítélt Makk Ferenc, amikor több más indítékra mutat rá (határbiztosító szándék, külföldről jött felkérések), ám ő is a zsákmányszerző vonást tartja a legjellemzőbb kiváltó oknak.⁸³

Gyökeresen másként vélekedett erről Vajay Szabolcs. Noha könyve csak 933-ig halad, de következtetései a későbbi időszakokra is vonatkoztathatóak. Ezek lényege a támadások mögött húzódó politikai céltudatosság felismerése. A hadjáratok szerinte nem egyszerűen „barbár hordák inváziói” voltak, hanem stratégiai hadműveletek, előbb védekező jelleggel, de később európai horderejű vállalkozások. A magyar seregek nemcsak jól szervezettek és jól felszereltek voltak, hanem kiválóan fegyelmezettek is: sosem pusztították el szövetségeseik területét. A magyarok minden szövetség-

⁷⁷ *DAI*, 44–45. (Moravcsik Gyula fordítása).

⁷⁸ SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 290–291.

⁷⁹ *DAI*, 178–179.

⁸⁰ KRISTÓ 2003, 58.

⁸¹ KRISTÓ 1980, 309–335; KRISTÓ 1995, 279–281; KIRÁLY 2006, 34–87.

⁸² KRISTÓ 1980, 335–349; KRISTÓ 1995, 281–286; KRISTÓ Gyula: Magyar kalandozások – kalandozó magyarok. KRISTÓ 2002, 110–115.

⁸³ KRISTÓ–MAKK 2001, 154. (A vonatkozó rész Makk Ferenc munkája).

kötésükben politikai vezérfonalat követtek, amelyben logikus terv ismerhető fel. Arra szintén ügyeltek, hogy amíg egyik irányba biztosítják a békét, addig másik irányba szabad kezét kapjanak. Vajay hangsúlyozta az itáliai I. Berengárral évtizedekig érvényben levő segítségnyújtási megállapodást, és a tartós szövetség 933 előtti példatárát Arnulf bajor herceggel és a nyugati frank Karolingokkal egészítette ki.⁸⁴

Vajay Szabolcs véleményét főleg a régészek fogadták kedvezően, és egészítették ki saját meglátásaikkal. Bálint Csanád az Európában folyamatos katonai jelenlétet egy átgondolt magyar külpolitika részeként értékeli. Alapvető megfigyelése az, hogy hova nem vezettek az írott kútfők alapján a magyarok hadi útjai: északra és keletre, holott ezeket a vidékeket gazdag zsákmánnyal kecsegtető kereskedelmi útvonalak szeltek. Ehhez képest a magyarok észak és kelet felé nem háborúzni, hanem kereskedni szoktak.⁸⁵ Bakay Kornél szintén céltudatosságot látott a katonai akciókban.⁸⁶ Kovács László arra hívta fel a figyelmet, hogy a sikerekhez nem lett volna elég a harcosok bátorsága és fegyelme, fegyverzete, kitartó lova és meglepetésszerű harcmodora, ha nem lettek volna rivalizáló helyi hatalmak, akik minden segítséget megadnak, hogy inkább az ellenség földjét pusztítsák a magyarok.⁸⁷

A törzsi keretekben űzött rabló hadjáratok elméletének átfogó kritikáját Révész László végezte el. Joggal mutatott rá, hogy az alkalmi és kockázatos eredményű zsákmányszerzésnél biztosabb és rendszerebb jövedelmi forrást a békét megváltó évpénzek képezték. A magyar fejedelmek a 910-es évekre elérték azt, hogy a határaiktól számított mintegy 500 km sugarú körön belüli államok uralkodói évenkénti adót fizettek nekik. Az anyagi javakon túl politikai előny származott, szövetségesek szerzése, akiktől egyfelől nem kellett tartaniuk, másfelől elvárhatták, hogy országukat szabad felvonulási területként bocsássák rendelkezésre, amikor seregeik távolabbra indulnak.⁸⁸ (Közbevetőleg jegyzendő meg, hogy a szerződések a magyar felet szintúgy kötelezték: I. Berengár itáliai királyt 899-ben Brentánál megverték a magyarok, ám ő jó pénz fejében a maga oldalára fordítva őket hosszú távú győzelmet kovácsolt magának,⁸⁹ mivel nem kis mértékben a magyar haderőre támaszkodva lett 915-re itáliai császár.) Államtörténeti szempontból legfontosabb észrevételét akkor tette Révész, amikor az arab és a viking hadviseléssel hasonlította össze eleink magatartását, mert egy lényegi különbségre tapintott rá. Az Ibériai-félsziget és Skandinávia egyaránt megosztottságban élt, ezért gyakran megesett, hogy arabok arabok ellen küzdöttek, vikingek saját véreik ellen harcoltak, amikor harci egységeik rivális hatalmak zsoldjába szegődtek. Ilyesmi a 10. századi magyarok körében egyszer sem fordult elő, még akkor sem, amikor 906-ban két magyar sereg véletlenszerűen találkozott össze a dalamancok földjén!⁹⁰ Újabb bizonyíték arra, hogy nem voltak torzsalkodó törzsek, hát még különutas törzsi államok, amelyeknek katonái ellenséges érdekek szolgálatában öldösték volna halomra egymást a külszói csatamezőkön. Arról nem is szólva, hogy ezek a messze földre induló harcosok ott merték-e volna hagyni saját törzsi hátországukat a rivális törzsi csapatok prédájául?

Ha Európa térképén követjük a magyarok hadi útjait, igen komoly katonai teljesítmény bontakozik ki a Konstantinápolyig, Dél-Itáliáig, Észak-Németországig, és az Atlanti-óceánig vezető nyomvonalakból. Ily nagy távot „bekalandozni” viszont nem lehet a felvonulási terület biztosítása nélkül; egy mégoly erős had is képtelen átverekedni magát egy földrésnyi szilárd ellenséges tömbön, ráadásul az arabokkal és normannokkal ellentétben a magyarok kizárólag szárazföldi úton közlekedtek. Ezek a harcosok nem testtelen filológiai adatok voltak, hanem hús-vér emberek, akik lóháton jártak: embernek étel, lónak takarmány kellett. Ha foglyokat ejtettek, azokat őrizték, s kénytelenek voltak táplálni őket, mivel a rabszolgapiacon kizárólag élő embereket adtak-vettek. Ezért hát azokkal értek

⁸⁴ VAJAY 1968, 81–84.

⁸⁵ BÁLINT 1970, 71; BÁLINT 1983, 351–359.

⁸⁶ BAKAY 1978, 30–31.

⁸⁷ KOVÁCS 2000, 23.

⁸⁸ RÉVÉSZ 1999, 177.

⁸⁹ Berengár példáját hangsúlyozza NAGY 2007, 172.

⁹⁰ RÉVÉSZ 1999, 188. A szász Widukind tudósítását lásd PERTZ, MGH. SS. III, 425–426.

egyed, akik a hadjáratok mögött a Magyar Nagyfejedelemség egyeduralkodói szinten kifejeződő tudatosságát látják. Ideszámítva a 9–10. századi Európa mezőgazdasági teherbíró képességét, ami az élelem- és takarmány-utánpótlást döntően befolyásolta, még valószínűtlenebbül hat a törzsi kötelékekben fosztogató magyar nomád néphadsereg láttatása. A többfelé irányuló, egyedül és szövetségben vezetett akciók során volt, hogy csupán néhány napi járóföldre szólt a küldetés, de volt, hogy az oda-visszaút 3000–4000 kilométer távolságot jelentett.⁹¹ E színes képet nyújtó katonai vállalkozásoknak egyetlen közös nevezője akad: ezek a hadjáratok államérdekű hadjáratok voltak, elsősorban diplomáciai hozadékkal, de tagadhatatlanul némi gazdasági haszonnal.⁹²

Hogyan működtek a korabeli külkapcsolatok? Láthattuk, amint a gyula és a karcha bejárta a magyar állam mindkét külpolitikai csapásirányát, nyugatot és délkeletet: vélhetően ugyanaz a gyula tűnt fel a katalóniai hadszíntér seregvezéréként 942-ben, mint aki alig néhány évvel később Konstantinápolyban járt. Amennyiben a személy szerinti azonosság mégsem áll fent, akkor is tény, hogy a gyula méltóság viselője egyaránt megfordult keleten és nyugaton. Ennél biztosabb azonban, hogy nem valamelyik karcha, hanem személy szerint Bulcsú karcha külországi ténykedése adatolható délkeleten (Bizánc) és nyugaton (Katalónia, Németország). Az a tény, miszerint mind a két főméltóság megfordult mind a két külpolitikai színtéren, ékesen szól arról, hogy ők nem saját külön útjukat járták, hanem államérdekeket képviseltek. Hiszen elképzelhetetlen, hogy rivális erők egymás érdekszféráján átgázolva politizáltak hol nyugat, hol délkelet felé, sőt éppen a legtávolabbi hadszíntéren, Katalóniában hadakozzanak együtt, mint 942 nyarán Gyula (gyula) fővezér és Bulcsú karcha! Ami a nyolc *genea* gyengült tekintélyű *arkhonját* illeti: helyzetük még egy, eddig nem tárgyalt következményt von maga után: a három legfelső méltóság egyike sem építhette befolyását törzsi alapra. Nemcsak logikailag lehetetlen, hogy aki „törzsfőnek” gyenge, az nagyfejedelemnek vagy gyulának és karchának erős, hanem a *DAI* szöveg szerint is elég egyértelműen választja külön a nyolc *genea* fejét az előzőek bármelyikétől. Tehát nem állítja, hogy akár az uralkodó, akár a gyula és a karcha egyúttal a Nyék vagy a Jenő vagy akár melyik másik *genea* vezetője!

A nagyfejedelem és az utána következő két állami főméltóság hatalmi bázisa másban keresendő. Kiindulópont gyanánt a szállásterületek felmérése kínálkozik; illetve ebből annyi, amennyit a források látni engednek. Krónikáink szembeszökő érdeklődést mutattak az egyes nemzetségek megtelepedési helye iránt. Kézai Simon és a 14. századi krónikaszerkesztmény Árpád első pannóniai szállását a jelenlegi Székesfehérvár mellé helyezi. Ha volt első szállás, akkor lehetett egy vagy több másik, ám erről nem szól a magyar krónika. Gyula „harmadik kapitány” lakhelyének mozgása viszont nyomon követhető Kézai Simonnál: Gyula „jöllehet a többiekkel együtt bement Pannóniába, végül Erdély részein lakott.” Anjou-kori krónikáink viszont már csak erdélyi illetőségét rögzítik.⁹³ A karchák – ebbéli méltóságuk feltüntetése nélkül – egyedül „Vérbulcsú” személyében képviseltetik magukat. A 10. század e nevezetes alakja a krónikák szerint a Balaton körül, Zalában ütötte fel szállását.⁹⁴

Visszaulva arra a mozzanatra, hogy Árpád első pannóniai szállásbirtoka helyezkedett el Fehérvár közelében, máris egész kérdéskör fogalmazódik meg a krónikás bejegyzés láttán. Hol volt(ak) még a nagyfejedelmi családnak területe(i)? Az esetleges többi lakóhely mettől meddig állhatott fenn? Mindig egyetlen fejedelmi központ vándorolt a Kárpát-medencében, vagy a dinasztia birtokában egyszerre több terület is lehetett? Árpád Székesfehérvár melletti területfoglalásával lelépett a hazai íráshagyomány lapjairól. Leszármazottai közül legközelebb unokája, Taksony nagyfejedelem személyét tudjuk valamilyen szinten helyhez kötni. A 14. századi krónikaszerkesztmény egyik archaikus közlése szerint Vazul fia Levente, „minthogy nem élt katolikusként, ezért Taksony falu mellett

⁹¹ Összefoglalóan lásd NAGY 2007, 169.

⁹² KOVÁCS 2011.

⁹³ HKÍF, 353. (Kristó Gyula fordítása.) V.ö. SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 166, 290–291.

⁹⁴ SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 167, 292.

temették el pogány módra a Dunán túl, ahol, mint mondják, őse, Taksony nyugszik.”⁹⁵ E hagyomány hitelét nemrég Szöcs Tibor igazolta, megállapítva, hogy Taksony – és ennél fogva Levente – temetkezési helye a Duna bal partján található Pest megyei Taksony település volt. A „Dunán túl” krónikás kifejezés itt nem a mai szemléletet tükrözi, hanem a királyság középpontjából tekintve minősült e falu Dunán túl fekvőnek.⁹⁶ Géza nagyfejedelem tartós lakóhelyére lehet következtetni Szent István kisebbik legendája alapján. Ez pedig Északkelet-Dunántúl volt, hiszen István Esztergom városában született.⁹⁷ Ezt az adatot erősíti meg a krónikaszerkesztmény azon adata, amely István Garam folyóban (Esztergomban) történt felövezéséről tudósít.⁹⁸ A fentieket még két adalék egészíti ki. Egyfelől az, hogy a magyar klerikusok csak a Zoltától eredt Árpád-háziakat tartották számon, ami igencsak vékony ág a *DAI*-ban látható családfához képest. Másfelől viszont a krónika Tar Szerind fia Koppány somogyi vezért mint István első ellenfelét említette, és az ő Árpád-házi mivoltát pedig szinte adatszerűen bizonyítja az a fejlemény, hogy a főhatalomért szállt harcba és Géza özvegyét kérte nőül. Somogy elég távol esik Esztergomtól ahhoz, hogy egyetlen nemzetségi birtoktest egy-egy belső területeként vegyük számításba.

Hol lakhattak még az uralkodóház tagjai a 900-as években? Az írott kútfők hallgatását a régészeti leletek törhetik meg. A Felső-Tisza-vidék gazdag hagyatéka alapján kiemelkedő szerepet töltött be a Kárpát-medencében. Dienes István előtt is fejedelmi szállás körvonalai rajzolódtak ki e tájon.⁹⁹ A 10. század első felében a Felső-Tisza-vidéken lévő nagyfejedelmi központ mellett szóló érvrendszert Révész László dolgozta ki. A leletek esetleges kabarokhoz való kötése azért sem tartja elképzelhetőnek, mert akkor azt kellene feltenni, hogy a 10. század első felében egy csatlakozott segédnép, a kabarok hegemoniája érvényesült Magyarországon. E térségben ráadásul nem kizárólag előkelők, hanem családtagjaik (esetenként csecsemőként elhalt gyermekeik), sőt az őket kísérő harcosok, az őket szolgáló közrendűek is ott nyugodtak: a temetőcsoportok halottai a társadalom széles rétegeit foglalták magukba. „Ezek az emberek itt éltek, itt haltak meg, sajátos emlékeik pedig azt a szigorúan szervezett közösséget tárják szemünk elé, amelynek nem mutatható ki párja máshol a Kárpát-medencében.”¹⁰⁰ További érve, hogy más régiókból nem ismertek olyan gazdagságban és mennyiségben a rangos sírok, mint innen. Ráadásul bizonyos méltóságjelvények (készenléti fűtegez, arany/ezüstveretes szablya) másutt nem vagy elenyésző számban kerültek elő. A Felső-Tisza-vidék tárgyi hagyatékából tehát a fejedelmi kíséret emlékei bontakoznak ki, amelynek vezetői zárt egységet alkotó vezéri sírokban nyugodtak. A temetők felhagyása a 950-es években történt, ami összefügghet a korabeli nagymértékű hatalmi átrendeződéssel. Azonban a régészet adatai csak azt teszik nyilvánvalóvá, hogy a Felső-Tisza-vidéki temetők használata a 10. század közepén szakadt meg, azt nem, hogy ennek mi lehetett a történeti oka.¹⁰¹

A Felső-Tisza-vidék központi szerepe ellen Kristó Gyula érvelt, aki a besenyőktől való félelem miatt elképzelhetetlennek tartotta azt, hogy a magyar uralkodók a régi ellenséghez közel szervezték volna központjukat a 10. század első felében.¹⁰² E nézetét azonban földrajzi és hadtörténeti tények cáfolják. Természetföldrajzi szempontból azért valóságidegen, mert ha a magyarság vezetőit a Kárpátok magas hegyláncai sem védik meg a veszélytől, akkor a Duna végképp nem nyújt oltalmat a folyami átkelésben gyakorlott besenyőktől. Hadtörténetileg azért tarthatatlan a véleménye, mert éppen arra az időszakra vélelmez az ország közepén rettegő fejedelmeket, amikor forrásaink a magyar

⁹⁵ SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 344.

⁹⁶ SZÖCS 2009, 22–25.

⁹⁷ ÁKÍF, 303. V.ö. SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* II, 394.

⁹⁸ ÁKÍF, 303. V.ö. SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 297. Lásd GYÖRFFY 1977, 116; VESZPRÉMY 2008.

⁹⁹ DIENES 1986, 92–101.

¹⁰⁰ RÉVÉSZ 1996, 201.

¹⁰¹ RÉVÉSZ 1996, 202–205. V.ö. KRISTÓ 1980, 443–444.

¹⁰² KRISTÓ 1997, 250.

katonai aktivitás magas fokozatáról tanúskodnak. Egy meg nem történt besenyő támadás emlékére pedig különben sincs mit félni.¹⁰³

Magam leginkább Révész László következtetését osztom, bár ehhez annyit kívánok hozzáfűzni, hogy a hatalmi átrendeződésnek írott kútfőinkben nem leljük magyarázatát. Kézenfekvő a valóban súlyos augsburgi vereségre gondolni, és amiatt egy dinasztia belüli ágváltást feltételezni, ám ezen okozati láncolat alól hamar kimaradoznak az adatok. Ami kevésre támaszkodhatunk, az a következő: a század közepén Falicsi volt a nagyfejedelem, és I. Ottó 955-ben tényleg komoly győzelmet aratott a magyarokon. A Falicsi→Taksony váltásnak viszont sem idejét, sem körülményeit nem tudjuk. Ne felejtjük el, hogy a németek hazai pályán védekezve diadalmaskodtak anélkül, hogy utána a magyar államot felszámoló ellentámadásba indultak volna. E tényleges külpolitikai kudarcra nem érdemes – merthogy forrásadatok híján nem is lehet – mélyreható belpolitikai elméleteket építeni.¹⁰⁴

Úgy tapasztalom, a nagyfejedelmi központ „vándoroltatása” közben kutatásunk nem számolt azzal, hogy az Árpádok családfája igen terebélyes volt a 10. század közepén.¹⁰⁵ Igaz, hogy a 990-es évekre e családfa ágai gyanúsán megritkultak, de még így is van tudomásunk olyan ágról, amelyik nem uralkodott: ez a Szerind-ág, amelyik Dél-Dunántúlon birtokolta szállásföldjét, míg Taksonyt a Duna bal partján temették el, és fia, Géza a Dunántúl északi részén rendezkedett be. Mindezeknél fogva új szempontot ajánlok megfontolásra: a dinasztia több ága egyszerre több tájegységen mondhattott magáénak szállást, és ezek közül az a térség lett nagyfejedelmi központ, amelyiknek ura épp a főhatalmat élvezte. Az Árpád-háziak szállásbirtoka kifejezés tágabb jelentésmezőt ölelhetett fel, amelynek része a „nagyfejedelmi központ”. Ilyenformán a dinasztia nem csak politikai, hanem gazdasági túlsúlyával is számolok, amit nem Géza vagy István teremtett meg, hanem a Kárpát-medencei megtelepedés kezdetétől fogva adott volt. Ez a körülmény kézenfekvő magyarázattal szolgál a későbbi Árpád-házi királyság patrimoniális jellegére.

Természetesen azt nem tudom megmondani, mikor melyik ágra szállt a főhatalom Árpád és Falicsi között, hiszen e korból nem ismerjük a magyar állam fejeit név szerint (sőt, ha a hazai krónikákon múltunk, akkor még Falicsi uralkodásáról sem tudnánk). Elgondolásom nem mond ellent annak a régészetileg kirajzolódó képnek, amely szerint a Felső-Tisza vidék a század második felében vesztett politikai súlyából, csak a külső fenyegetettséghez képest szolgál más, békésebb magyarázattal. Ez pedig az ágváltás szabályos gyakorlata, amit Géza hatalomra kerüléséig okkal feltételezhetően tiszteletben tartott az uralkodó dinasztia: éppen Kristó Gyula mutatott rá arra, hogy a harmadik Árpád-fitől származó Falicsinak a negyedik fiú, Zolta fia, Taksony lépett örökébe.¹⁰⁶ És a dinasztia belüli ágváltás kívánalma az egyik kulcsfogalom az államformaváltás megértéséhez.

Átvezetés a Magyar Királyságba

Az utolsó magyar nagyfejedelem, egy személyben az első magyar király, Szent István (997–1038) „pedig már régen ifjúkorában dicsőséges háborút viselt a vitéz és nagyhatalmú Koppány vezér ellen. Koppány Tar Szerind fia volt, aki már Szent István király atyja, Géza fejedelem életében vezérséget birtokolt. Géza fejedelem halála után Koppány vezér Szent István király anyját vérfertőző házassággal kívánta magához kötni, Szent Istvánt meg akarta ölni, fejedelemségét pedig a saját hatalma alá hajtani. Ő somogyi vezér volt.”¹⁰⁷ A magyar krónikás hagyomány elég világosan szól István vetély-

¹⁰³ SZABADOS 2010a.

¹⁰⁴ Analógiaként felvethető az, hogy az avar állam a frankok és a bolgárok két irányból érkező csapásai alatt, de legalább ennyire a belső meghasonlás miatt omlott össze. Ám ilyesmit a 10. század utolsó negyedében a Magyar Nagyfejedelemség életéből nem tudunk kimutatni.

¹⁰⁵ DAI, 178–179.

¹⁰⁶ KRISTÓ Gyula: Árpád fejedelemutódai. KRISTÓ 2002, 103.

¹⁰⁷ SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 312–313.

társa, Koppány főhatalmi törekvéseiről és területi bázisáról, ám csak homályosan sejteti a trónigény jogalapját. Katona István révén még 1778-ban került be az a tényértékű következtetés kritikai történet-tudományunkba, hogy Koppány az uralkodóház valamelyik férfiágán Árpádtól származott le,¹⁰⁸ más-különbén nem támaszthatott volna igényt a monarchia elnyerésére. Ezt erősíti az özvegy Sarolt nőül kérése, amit a szakirodalom a levirátus (sógorházasság, avagy tágabb értelemben rokonházasság) ősi szokásával indokol¹⁰⁹ (függetlenül attól, érzett-e Koppány személyes vonzalmat Sarolt iránt, ami a kötelező jellegű házasodáson túlmutatott volna).¹¹⁰ Ez a steppén bevett gyakorlat oly régi, hogy már Sima Qian, a Kr. e. 2–1. században élt kínai történetíró is feljegyezte az ázsiai hunokról: „Szokás szerint az apa halála után a fiú veszi feleségül a mostohaanyját. Ha egy fivér elhal, fivérei feleségül veszik az özvegy sógornőket.”¹¹¹ Ezzel szemben az uralkodóház kereszténnyé lett ága még Géza életében olyan külpolitikát folytatott, ami elkerülhetetlenné tette a dinasztián belüli összeütközést. A 11. század közepén alkotó Reichenau Hermann egy kulcsfontosságú hírt jegyzett krónikájába a 995. esztendőhöz: „Gizellát – igazán neve szerint a hit kezeseként – feleségül adták Istvánhoz, a magyarok királyához, miután az Krisztus hitére tért.”¹¹² István anakronisztikus címzésétől eltekintve (ekkor még nem volt király) itt a német ’kezes’, ’túsz’ jelentésű „*Geisel*” szó Gizella nevével hallható tudatos írói egybecsen-dítése az érdekes. Mert e megjegyzés értelme szerint Gizellát nem a fejedelmi nemzetségben kívánták elrejtetni, hanem Magyarország majdani első asszonyának főszerepe várt rá. Mindez nemhogy beleillik Géza 972 óta folytatott németbarát politikai vonalvezetésébe, de meg is koronázza azt.¹¹³ A fiának, Istvánnak szánt bajor hercegnő, akire még hittérítői feladatok hárultak, a két monarchia hosszú távú szövetségének zálogát jelentette, és mivel akkor az államok rendes megjelenési formája az egyeduralmi rendszer volt, a legerősebb kapcsolatot dinasztikus kötelékekkel lehetett létrehozni közöttük. István és Gizella e házasság révén egymás jövőbeli szerepét értékelte fel; kettejük összefonódó magyarországi életpályája a Zolta-ág keresztény újrafogalmazású hatalomgyakorlását jelentette, egyszersmind a többi Árpád-sarj távoltartását a magyar tróntól. Kizárt, hogy ez Koppánynak ne tűnt volna fel 995 tájékára. A somogyi nagyúrnak ennél fogva Géza utolsó életéveiben alapos indítéka volt a fegyveres készülődésre; vele átellenben a nagyfejedelem családjá számíthatott arra, hogy a trónutódlás nem ígér-kezik zökkenőmentesnek. A magyar krónika megvallja, hogy bizonyos idegen nemzetségeket Géza hívott be a keresztény térítés erőnyomatékosítása végett.¹¹⁴ A jövevény lovagok évek óta készen álltak az Árpád-ház keresztény tagjainak oldalán, egyúttal a maguk érdekében fegyvert fogni. Minthogy Géza nem törekedett megelőző csapásra, a kenyértörés dolga az érett korú Koppányra és az egy nemzedékkel ifjabb Istvánra maradt.¹¹⁵

A döntő összecsapás 997-ben a Dunántúlon zajlott le. Nem véletlen, hogy István egyik bajor vezére, a Wasserburgból származott Vecelin ölte meg a csatában Koppányt. Ennél még beszédesebb, ahogy István királyként 1002-ben emlékezik arra, „amidőn a háború vihara kitört, amely a németek és a magyarok között (*inter Theotonicos et Ungaros*) hatalmas viszályt támasztott, s különösen, amikor a belháború romlása fenyegetett, egy bizonyos Somogy nevű megye el akarván engem üzni az atyai székből...”¹¹⁶ A pannonthalmi Szent Benedek-rendi apátság javára adott oklevél egyszersmind a „belháború” nagyságrendjét közli. A „magyarok és németek” viszálya nem országos hadseregek

¹⁰⁸ KATONA 1778, 710–711.

¹⁰⁹ HÓMAN 1935, 177; VAJAY 1967, 76; GYÖRFFY 1977, 110–111; BAKAY 1978, 46; KRISTÓ 2001, 44.

¹¹⁰ Ezt okkal veti fel ZSOLDOS 2003, 24.

¹¹¹ SIMA QIAN, 19. (Du Yaxiong és Horváth Izabella fordítása.)

¹¹² ÁKÍF, 221. (Kristó Gyula fordítása.) V.ö. PERTZ, MGH. SS. V, 117.

¹¹³ A Géza-kori külpolitikáról lásd pl. MAKK 1996, 30–42; BÓNA 2000, 72–81.

¹¹⁴ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. I, 294–297. A hazai hagyomány tudósítása lényegében akkor is hitelt érdemlő, ha időközben kiderült, hogy több előkelő később jött be, mint ahogy az a krónikában áll. V.ö. ÁKÍF, 362–365.

¹¹⁵ A Koppány-problematikáról összefoglalóan lásd SZABADOS 2009.

¹¹⁶ GYÖRFFY, DHA. I, 39. (5/II. sz.)

erőpróbája, hanem az uralkodó nemzetség két ágának megmérkőzése volt: dinasztián belüli leszámolás. Ez tehát az a politikai környezet, amelyben értelmezendő István hatalombiztosító harca. A Zolta-ág uralom-kisajátítását kellett elfogadtatni országszerte. Tekintve azt, hogy a magyar uralkodóház egyedülálló tekintélyt birtokolt, a kereszténnyé lett ág paradox módon éppen erre a pogány gyökerű szellemi erőre támaszkodva tudta a régi hagyományok nagy részét megszüntetni, s helyükre új szokásokat és új intézményrendszert állítani. Álmos nagyfejedelem nemzetsége ezekkel a feltételekkel foglalhatott helyet a királyi trónon.

„Az említett császár [III. Ottó (983–1002)] kegyéből és biztatására pedig a bajorok hercegének, Henriknek a sógora, a saját országában püspöki székeket létesítő Vajk, koronát és áldást nyert. (*Inperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic, in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit*).”¹¹⁷ A kortárs Thietmar merseburgi püspök közlés fontos államtörténeti mondandót hordoz. Váczy Péter hangsúlyozta, hogy a magyar fejedelem már javában szervezte egyházát, amikor királyi koronát kapott és egyházi áldásban részesült. Ezért nem lehet Istvánt a császári hűbérfüggésbe került szláv és dán fejedelmekkel egy sorba állítani. Ők nem lévén szuverén uralkodók, önálló egyházmegyét sem alapíthattak; területükön csak a pápával együttműködő császár hozhatott létre püspökségeket, amelyek aztán a birodalmi egyház szervezetébe tartoztak. Így Thietmar hallgatólagosan elismeri azt, hogy Vajknak joga volt ahhoz, amit már folyamatosan tett, tehát e tekintetben is az önálló uralkodó ismervét mutatta. Ezt alátámasztandó Váczy utal Gézának a nagyobbik Szent István-legenda említette egyházszervezésére. Ebből adódóan Szent László idején (1077–1095), a legenda írásakor még természetesnek találták azt, hogy keresztény fejedelem királyi cím és szentség nélkül alkalmas lehet önálló egyházszervezet alapítására.¹¹⁸ Thietmar valamiért hallgatott arról, hogy ki volt a küldő. A válasz magától értetődik a Hartvik püspök-féle István-életrajzból: a pápa küldte a koronát, amit ugyan eredetileg a lengyel fejedelemnek szánt, de az isteni álomlátás intelmét megfogadva a magyar uralkodó követének adott.¹¹⁹ Ismerve II. Szilveszter pápa (999–1003) és III. Ottó között honoló egyetértést,¹²⁰ logikus a pápa és a császár közös döntését látni a koronaküldés mögött.¹²¹ A szuverenitás melletti perdöntő érv még, hogy István király okleveleiből hiányzik a császár uralkodási éveit feltüntető formula, ami a világi uralkodónak történet alávetettség bizonyítéka lenne. István kizárólag saját országlási idejét tüntette fel.¹²² Adataink tehát egybehangzóan állítják: az első ezredfordulón semmilyen német hűbéri függés nem létezett. A Magyar Nagyfejedelemség önálló államként fejezte be mintegy másfél százados életét, és a Magyar Királyság önálló államként alakult meg.¹²³

Amennyiben az állami lét fontos ismérve az uralkodó rendelkezésére álló független és szilárd erőforrások megléte (Wickham), logikus, hogy a pénzverést e kíváncsi részeként tartsuk számon. Ráadásul a pénz már a principátus előtti Rómában is az állami propaganda eszköze volt,¹²⁴ nem pusztán gazdasági feladatot teljesített. A pénzérme ebbéli hasznát István hamar felismerte. Uralkodása alatt több érmetípust veretett, az egyik már a 18. század elején vizsgálat tárgyát képezte. Ez a „H1” jelzetet kapta, előlapján +STEPHANUS•REX, hátlapján a +REGIA•CIVITAS körirat áll.¹²⁵ A H1 és H2 dénár ugyanazt a „Regia Civitas” feliratot hordozza. Kézenfekvő fordítása: ’királyi város’; ennek

¹¹⁷ ÁKÍF, 110. (Thoroczkay Gábor fordítása.) V.ö. THIETMAR, 198.

¹¹⁸ VÁCZY 1994. V.ö. SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. II, 380.

¹¹⁹ SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung. II, 413–414.

¹²⁰ VÁCZY 1936, 378; RICHÉ 1999, 152–189.

¹²¹ MAKK 1996, 49; RICHÉ 1999, 210.

¹²² GYÖRFFY 1977, 147; GYÖRFFY, DHA. I, 41 (5/II. sz.).

¹²³ Arra, hogy Géza és István felségjelvénye, a III. Ottótól kapott lándzsa nem jelent császári hűbért, lásd SZABADOS 2011, 283–285. Ademarus Cabannensis tudósítását lásd PERTZ, MGH. SS. IV, 129–130.

¹²⁴ EVANS 1992, 31–32, 39–57, 149–154.

¹²⁵ KOVÁCS 1997, 31–34. Erről jó felvételt lásd KOVÁCS 2002, 291.

azonosítása Bél Mátyás óta foglalkoztatja a tudományt. Bél 1718-ban Székesfehérvárt értette rajta,¹²⁶ Kovács László áttekintéséből kiderül, hogy noha felmerült Pannonhalma is, a kutatás, beleértve a régész szerzőt, inkább az Esztergommal történő azonosításra hajlik, és itt a „királyi város” mint verőhelynév tűnik fel.¹²⁷ A 11. században Szent László király első érmekibocsátásáig más szemléletet tükröz a pénzek hátlapi körirata, ugyanis azokon a +REGIA•CIVITAS helyett inkább +PANNONIA szerepel. Igaz, Hóman hangsúlyozta, hogy I. András (1046–1060) első verete visszatért a „Regia Civitas” felirathoz, illetve Kovács megengedi, hogy a vitatott hitelű +STEPHANVS REX és PANONIA feliratokat tartalmazó aranypénz mégis István-kori veret, vagyis ez a váltás nem annyira éles.¹²⁸ Mindezt azzal indokolta, hogy a ’Magyarország’ jelentésű „Pannonia” általánosította a konkrét „Regia Civitas” utalást.¹²⁹ Érdemes elidőzni Pannonhalmánál, mert innen látszik egy új megfejtés lehetősége. Timon Sámuel 1733-ban azért gondolt a Szent Márton-hegyi bencés apátságra, mert 1705-ben II. Rákóczi Ferenc katonái CIVITAS PANNONIA feliratú kötődéket találtak egy régi kútban Nyergesújfalu-Sánchegyen.¹³⁰ Noha Nyergesújfalu nem esik túl messze Szent Márton hegyétől, a „Civitas Pannonia = Pannonhalma királyi város” képlet nem igazolható, mivel ott nem állt *civitas*-rangú település a középkorban – Nyergesújfaluban még kevésbé. Ez az a pont, ahonnan mind a „Regia Civitas”, mind a „Pannonia” s mind a „Civitas Pannonia” feliratnak egyminőségű értelmet adhatunk, ha nem ragaszkodunk a *civitas* ’város’ fordításához, mert e szó az ’állam’ jelentést is hordozza!¹³¹ Ennek fényében ez a három felirat szemléleti egységet alkot: „Királyi állam”, „Pannónia”, „Pannónia állam”. Emellett szól, hogy nem volt akkor egyetlen főváros: Esztergom csak az egyik központként tartható számon. És emellett szól még egy korabeli forráshely lehetséges értelmezése. A Szent István-i *Intelmek* hetedik pontja a tanács nagy jelentőségét abban látja, hogy a királyt királlyá teszi, megszabja a királyság határait, megvédi a hazát, és győzelmet arat, megnevezi a barátokat, általa épülnek a „civitates” s romboltatnak le az ellenséges táborok. A „civitates construuntur” államok, s nem kizárólag városok építését jelentheti.¹³² Természetesen eme fordításon s így értelmezésen alapuló véleményem csak a felvetés s nem a bizonyosság erejével rendelkezhetik. És igaz, hogy a „királyi állam” olvasattal elesünk a pénzverőhely lokalizálásától, viszont a „Regia Civitas” és a „Pannonia” felirat ily módon szemléleti összhangba kerül egymással. Az állami szuverenitás pénzre vert „propagandája” pedig István uralkodói ismérveivel áll összhangban: nagyfejedelemként egyházat alapít, a pápa és a császár támogatásával örökletes királyságként integrálja államát az európai keresztény monarchiák közösségébe.

Szent István uralkodói önállósága a tudatos politikai örökhagyásban is megnyilvánult: hozzá fűződik az első magyar államelmélet kidolgozása.¹³³ A királytükör műfajába tartozó, tanító-erkölcs-nemesítő igénnyel készült *Libellus de institutione morum* a leíró személyétől függetlenül István gondolatait tükrözi, és fiához, Imre herceghez szól.¹³⁴ Az *Intelmek* címmel ismert munkáról a legújabb kritikai kiadás készítője, Havas László részletesen mutatta ki, milyen mélyen gyökerezik az antik és

¹²⁶ BÉL 1718, 69–70.

¹²⁷ KOVÁCS 1997, 232–239.

¹²⁸ HÓMAN 1916, 192; KOVÁCS 1997, 262–272; KOVÁCS 2002, 295.

¹²⁹ KOVÁCS 1997, 239–243.

¹³⁰ TIMON 1733, 39. Idézi KOVÁCS 1997, 241. (Timon munkájának 1754-es kiadását használta Kovács).

¹³¹ A „civitas” ’állam’ jelentését I. CICERO, Az állam, 107. = CICERO, De re publica, 46. Általánosan lásd PACZOLAY 1994, 13. Szent Ágoston munkája, a *De civitate Dei* a német fordítók tollán a „Der Gottesstaat” („Isten állama”) címet kapta. AUGUSTINUS. A *De civitate Dei* magyar fordítója is számolt a „civitas” ’város’, ’állam’, ’polgárság’, ’nép’ jelentéssel. Földváry Antal elismerte, hogy Isten államáról van a műben szó, csak teológiai megfontolásból választotta „Az Isten városáról” változatot. FÖLDVÁRY 2005, 46. V.ö. HÓMAN 1917; HÓMAN 1918.

¹³² Államként lásd ÁKÍF, 136. (Bollók János fordítása.) Városként lásd INTELMEK, 38–39. (Havas László fordítása).

¹³³ SZÜCS 2002.

¹³⁴ ÉRSZEGI 2007, 28.

kora középkori műveltségben.¹³⁵ Ezáltal pedig nem egyszerűen a közhatalom kiérlelt fogalma mutatkozik meg (Wickham), hanem a kormányzat eszmei alapjaiban új időszámítás kezdődött. Mert bár az *Intelmek* szerzője kinyilvánította: az „ősök követése a Királyi méltóságban a nyolcadik helyet foglalja el. Tisztában vagyok vele, hogy a Királyság legfőbb ékessége követni a Király elődöket, és igazodni a tisztas szülők példájához...”, de a hivatkozás alapján megjelent Róma öröksége. „A vendég és jövevény férfiakban olyan nagy haszon rejlik, hogy méltán lehet számon tartani a Királyi méltóság hatodik helyén. Elsősorban emiatt nőtt nagyra a Római Birodalom, és emelkedtek magasra, lettek dicsővé a római Királyok, mert különféle területekről sok nemes és bölcs személyiség özönlött oda.”¹³⁶ Ez nem csak itt, hanem a Szent István-i törvények előszavában is testet ölt. „És mert minden nép saját törvényeit használja, ezért mi is, Isten akaratából kormányozván államunkat (*nostram monarchiam*), a régi és új császárokat (*augustos*) utánozván, törvényben testet öltött gondoskodás eredményeképpen előírtuk népünknek, miként éljenek tisztességes és háborítatlan életet...”¹³⁷ A steppe-birodalom hagyatéka helyett a római típusú államiság – és német-római újraértelmezése – öltött testet István politikai gondolkodásában.

A törvénybe foglalt állami akaratértvényesítés szemléletes esetét mutatta be nemrég Makk Ferenc. Szent László és Könyves Kálmán (1095–1116) hozott törvényeket arról, hogy az emberek keresztény, annál fogva a pap által ellenőrzött és végrehajtott módon temessék el halottaikat. A régészet pénzeleletek alapján arra jutott, hogy a templom körüli temetkezés Kálmán idejére országos érvényű szokássá vált, a pogány rítusú végtisztesség rovására. Ezen a példán – Bálint Csanád és Révész László tanulmányaira hivatkozva – az írott és a régészeti források egymástól független, de ugyanabba az irányba tartó tanúbizonyságát láthattuk.¹³⁸ (Izgalmas lenne összevetni a Magyar Királyság ebbéli eredményességét olyan példával, ahol leírt törvény nem áll rendelkezésünkre, kizárólag a sikeres állami akaratértvényesítés régészeti lenyomata, és ilyesmiről is van tudomásunk: Vida Tivadar a közelmúltban az Avar Kaganátus ízlésegységesítő erejét a néma tárgyak megszólaltatásával szemléltette.)¹³⁹

¹³⁵ Erről összefoglalóan lásd HAVAS 2004, VII–LVII.

¹³⁶ INTELMEK, 43, 35. (Havas László fordítása).

¹³⁷ ÁKÍF, 48. (Kristó Gyula fordítása). V.ö. DRMH. I, 1.

¹³⁸ MAKK 2011, 135–136. Szent László I/25. törvénycikke tizenkét napi kenyéren-vízen vezekléssel bünteti azt, aki halottait nem az egyház mellett temeti el. Kálmán első dekrétuma kifejezetten előírja, hogy keresztényeket csakis a templom kertjébe temessenek (I/73), az országlása alatt tartott I. esztergomi zsinat általánosságban szól a pogány szokások tilalmáról (7. cikkely). ÍF, 155, 189, 220. V.ö. BÁLINT 1976, 230; RÉVÉSZ 2003.

¹³⁹ „A VII. század utolsó harmadára eltűnt az avar kori művészet mozaikszerű sokszínűsége és az egész birodalom területén egységes díszítőstílus alakult ki (fonatornamentika, ékkőberakások). A díszítőstílus ilyen mértékű egyirányú megváltoztatása az ízlés átalakulását, a kulturális egységesülést tükrözi, amelynek hátterében a gazdasági stabilizálódás, a politikai egységesülés állhatott.” A tárgyi hagyatékok tanúságát nagy nyomatékkal összegzi. „Az avar elit a VII. században hatalmas integrációs erővel kovácsolta egybe a Kárpát-medence népeit és biztosította az avarság európai nagyhatalmi pozícióját. Az akkulturáció »sebességét« és sikerét mutatja, hogy az Avar Kaganátuson belül egy évszázad alatt, a VII. század végére létrejött az avar politikai szervezet egységét kifejező egységes anyagi kultúra.” A művészetben erősen érvényesülő mediterrán–bizánci hatások dacára a társadalom nem a „római jellegű” fejlődést választotta. „Az avar állam és társadalom szervezetét, szellemi kultúráját a VIII. században is konzervatív módon a keleti nomád sztyeppei hagyományok határozták meg és kísérlet sem történt az európai (római) típusú közigazgatás és egyházszerkezet létrehozására.” VIDA 2009, 114, 118. Vida Tivadar véleménye nem elsősorban azért fontos, mert hasznosítja Walter Pohl „római” és „nem-római” alapú fejlődésről kifejtett nézetét, hanem mert az állami akaratértvényesítő erő régészeti lenyomatát tárja fel. Ennek kínálkozik lehetséges párhuzamaként a keresztény Magyar Királyság fent említett sikeres intézkedése, a templom köré temetkezés elterjedése a 12. század elején. Nyilvánvaló, hogy az avar és a magyar állam régészetileg igazolható akaratértvényesítése közé csak nagy körülményekkel lehet párhuzamot vonni, hiszen az előbbi pogány államnak nem ismerjük olyan (írott?) rendelkezését, mint aminőt az utóbbi keresztény állam törvénykezése esetében fel tudunk mutatni. Mégsem lenne haszontalan további kutatásokat végezni, hiszen Avarország és Magyarország egyaránt a Közép-Duna-medence politikai egységét teremtette meg steppei gyökerű államiságával.

A magyar állami akarat végső forrása az uralkodó volt. Hatalmának legszemléletesebb megjele-
nítését adja az a leírás, amelyet egy Magyarországon átutazó külföldi szemtanú, Ottó freisingi püspök
készített a monarchia működéséről a 12. század közepén. „Abban mégis a görögök leleményességét
utánozzák, hogy semmilyen nagy ügybe nem kezdenek gyakori és hosszú tanácskozás nélkül...
királyuk udvarába összejönnek, egyesek az előkelők közül székot hozván magukkal, és nem mulasztják
el államuk állapotáról (*de suae rei publicae statu*) tárgyalni és megvitatni, a téli hidegben ugyanezt saját
lakhelyükön teszik. Hanem mind úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy nemcsak nyílt ellent-
mondással felizgatni, hanem még titkolt suttogással sérteni is bűnnek tartanak. Ezért van, hogy bár az
említett királyság hetven vagy még több vármegyére oszlik, mindegyikből a haszon két része a királyi
kincstárra esik, csupán a harmadik rész marad az ispánnak. S ebben a nagy kiterjedésű országban senki
sem mer a király kivételével pénzt verni, vagy vámot szedni. Hogyha valaki az ispánok közül a királyt
akár a legkisebb mértékben megsértette, avagy akár róla igaztalan váddal szól, úgy az udvartól kikül-
dött bármely legalantasabb állású törvényszolga egyedül – még ha kísérete körül is veszi – elfogja,
bilincsbe veri, és különféle kínvallatásra hurcolja. A fejedelem sosem kéri ki a hozzá hasonlók vélemé-
nyét, ahogy az nálunk szokás, egyetlen vádlottnak sem adatik engedmény, hanem egyedül a fejedelem
akarata a törvény mindenki számára. Amikor a király hadat akar vezetni, mind ellentmondás nélkül
szinte egy testben egyesülnek; a falvak lakosai kilencen a tizediket, avagy heten a nyolcadikat – sőt, ha
szükséges, még kevesebben – ellátják a háborúhoz nélkülözhetetlen felszereléssel, a többieket otthon
hagyják földet művelni. Akik pedig a katonai rendből valók, azok csak a legsúlyosabb okból mernek
otthon maradni.”¹⁴⁰ Nyugat-európai szemszögből nézve tehát a magyar király központi hatalma a
kereszténység felvétele után ennyi idővel is ily erős keleties jelleget mutatott. Deér József észrevette,
hogy a felségsértés szigorú büntetése párhuzamba állítható Dzsingisz kán nagy törvénykönyvének
egyik intézkedésével: „a legtekintélyesebb úr, ha valami sértést követett el a fejedelem ellen, és ez
büntetésére egy szolgát küld ki, ha az (a szolga) a legalacsonyabb rendű is, boruljon le előtte, amíg az
végrehajtja az uralkodó által előírt büntetést, mégha az halálbüntetés is.”¹⁴¹ Deér ezt úgy értékeli, hogy
bármeekkora híve is volt a német püspök a korlátlan uralkodói hatalomnak, a leírtakat nem vágyaiból,
hanem a valós tapasztalásokból merítette, különben nem hasonlítana ilyen kísértetiesen a magyar
helyzet egy nomád nép törvénykönyvére.¹⁴² Azt természetesen Deér József nem állítja, hogy II. Géza
király (1141–1162) és Dzsingisz kán (1206–1227) uralomgyakorlása egy az egyben megfeleltethető
egymásnak, hiszen a Magyar Királyság keresztény monarchia volt, csak a dinasztikus központosítást, a
főhatalom korlátlanágát tartja mind pogány örökségnek; az alattvalók közügyekbe való „alkotmányos”
beleszólási jogát a kereszténységből eredezteti. Láthattuk, hogy a német főpapak a „görögök lelemé-
nyessége” jutott eszébe a „nagy ügyek” előtti „gyakori és hosszas” tanácskozások szokásáról; nekünk a
Szent István-i *Intelmek* hetedik fejezetét érdemes felidéznünk, a tanács fontosságáról, valamint a
tizedik, záró fejezetet a kegyesség gyakorlásáról, ami által a király különválik a zsarnoktól.¹⁴³

A Magyar Királyság Freisingi Ottó tollából való jellemzése az első alfejezetben sorolt állam-
kivánalmak oly bőséges tárházát adja, hogy felesleges lenne mindezt itt megismételni. Ugyancsak
lehetne még folytatni a közvetlen adatokkal szolgáló további kútfők kiértékelését. A német püspök
statikus helyzetképét most elég a történelem dinamikájára való utalással kiegészíteni, a Szent Korona-
tannal. Bartoniek Emma az *Intelmektől* nyomon követhetően mutatta ki azt, hogy államelméletünk
eme kezdeti, személyes szakaszában a királyi koronával jelképeződik az államiság, s a *regnum* az
ország, a kormányzás tárgya. Mivel az 1200-as évektől a korona-fogalomba az uralkodón és szűkebb

¹⁴⁰ Gombos F. Albin fordítása alapján. Lásd FREISINGI OTTÓ, 108. V.ö. PERTZ, MGH. SS. XX, 369.

¹⁴¹ DEÉR 1938, 21–22, 123–124. V.ö. újabban MORGAN 2005.

¹⁴² DEÉR 1938, 123–124.

¹⁴³ INTELMEK, 38–41, 46–51.

környezetén kívül már az alattvalók is beleértődtek, jól látszik, hogy nem a Szent Korona államszimbolizáló jelentése változott meg az idők során, hanem az állam, amelyet szimbolizált.¹⁴⁴

Miként határozható meg tehát a Szent István-i állam? A szellemtörténeti irányzatban Hóman Bálint, Váczy Péter és Deér József a „patrimoniális királyság” kifejezést alkalmazta. Ennek az a lényege, hogy az első századok során a hatalmi szervezet közjogi és magánjogi elemei a legszorosabb kapcsolatban álltak egymással, a *regnum* anyagi alapja a *patrimonium*, a magángazdaság: az országos közhatalom birtokosa a legnagyobb földesúr.¹⁴⁵ Váczy és Deér helyesen ítélte akképp, hogy a hűbériség teljesen hiányzott nálunk, mert az egész társadalom államosítva volt. A szolgálat nem hűbéri szerződésben foglalt, hanem alapvető kötelezettség, az adomány legfeljebb a szolgálat további teljesítését ösztönözhetette. István éppen a jellegzetes germán hűbéri elemeket nem vette át, mivel azok nem feleltek meg a hazai sajátosságoknak és saját elképzeléseinek: nem a germán jogot ültette át, hanem a steppei nomád egyeduralkodói módszert rendelte keresztény célok megvalósítására.¹⁴⁶ A szellemtörténeti irányzattal vitázva Mályusz Elemér a „patrimoniális” helyett a „karizmatikus királyság” leírást kínálta a 11–12. századi Magyarországra.¹⁴⁷ Felvetése azért nem indokolt, mivel ez a két terminus az uralom más-más vetületét szemlélteti, nem egymínőségű: a patrimoniális a gazdasági-kormányzati, míg a karizmatikus a vallásos színezetű szellemi-tekintélyi jellegre vonatkozik. Attól még, hogy a „patrimoniális királyság” kifejezés tényleg nem történettudományos berkekből indult útjára, a medievisztika és a jogtörténet ma is tudja alkalmazni, és az államkormányzati forma egy jól behatárolható szakaszát érti rajta.¹⁴⁸

A szellemtörténeti irány képviselői azért is helyesen jártak el, mert a Szent István-i államszervezés után nem szűnt meg Álmos nemzetségének karizmája. Tagadhatatlan, hogy ez a karizma hol erősebben, hol gyengébben érvényesült, az Árpád-kor kései szakaszában éppen gyengébben. Valóban súlyos láttelepet olvashattunk a koronás fő méltatlan helyzetéről, ahogy 1298-ban törvény írta elő III. András (1290–1301) javára a királyi felség korábban magától értetődő tiszteletét.¹⁴⁹ Mégis, amidőn három év múlva ugyanezzel a III. Andrással fiágon sírba szállt az Árpád-ház, Ákos nembeli István nádor e szavakkal siratta el királyát: „Meghalt András, Magyarország jeles királya... az atyai ágon származott utolsó aranyágacska Szent Istvánnak, a magyarok első királyának sarjai közül, nemzetségéből és véreből. Midőn az egyházkormányzatot birtokló főpapok, az előkelő bárók, a nemesek, és a Magyar Királyság bármely jogállású lakosa mind megérezte, megtudta és megértette a halálból, hogy természetes urától elhagyatott, Ráchel módjára siratta meg, mérhetetlenül megzavarodva és teljesen felkavarva, hogy miként és mi módon lelhetné fel jövőbeli urát a felső isteni kegyelem rendeléséből, aki a szent királyok véreből származott.”¹⁵⁰

Összefoglalás

Az állam mint meghatározott terület lakossága felett gyakorolt tartós, intézményes és független főhatalom a 9. század közepe óta foglalja keretbe Etelköz, majd a Kárpát-medence magyarságának (és egyéb népelemeinek) életét. A főhatalom betöltését illetőleg azt kell hangsúlyoznunk, hogy az Álmostól származó fejedelmek és királyok fiágon mintegy 450 éven keresztül uralkodtak. Álmos nagyfejedelem megválasztásától (850 körül) III. András király haláláig (1301) csak Orseolo Péter és Aba Sámuel királysága jelentett némi törést 1038–1046 között, de Péter és Aba köztudomásúlag leányági leszá-

¹⁴⁴ BARTONIEK 1934.

¹⁴⁵ HÓMAN 1935, 207–211, 228–233; HÓMAN 1938, 199–231.

¹⁴⁶ VÁCZY 1932; DEÉR 1938, 79–105; VÁCZY 1938, 35–69.

¹⁴⁷ MÁLYUSZ 1933; MÁLYUSZ 1934.

¹⁴⁸ Lásd pl. CSIZMADIA 1995, 38–39; MEZEY 1996, 42–43; BOBA 1996, 141; KURNATOWSKA 2000, 283.

¹⁴⁹ DRMH. I, 46.

¹⁵⁰ NAGY, CDA. I, 52–53.

mazás jogán került trónra, lévén Szent István nőági unokaöccsei.¹⁵¹ A 9. századtól 1301-ig tartó ötödfélszáz év a dinasztikus állam korszaka Magyarország múltában.

A történelemben a magyarok alkották azt az egyetlen közösséget, amely ízig-vérig steppei típusú politikai szervezettségét nyugat-európai jellegű berendezkedéssel váltotta fel. Mai fogalmakkal élve: a Hun Birodalom és az Avar Kaganátus után harmadikként a Magyar Nagyfejedelemség képviselte itt, Közép-Európában a kora-középkori államiság „nem-római” alternatíváját. E három steppebirodalom közül egyedül Magyarország élte túl államiságának eredeti korszakát, oly módon, hogy Európa római állam-hagyatékához csatlakozott. Így hát, mivel nem léteztek „törzsi államok”, korai államiságunkat nem három-, hanem kétfokozatú fejlődés jellemzi, amennyiben a Magyar Nagyfejedelemség közvetlenül lényegült át Magyar Királysággá, mindvégig a monarchikus államtípus keretein belül maradván. Hanem a pogány nagyfejedelmi és a keresztény királyi berendezkedés ideológiája és intézményrendszere között oly nagy volt a különbség, hogy ezért indokolt a két egymás után következő államiság tényét hangsúlyozni. Ráadásul a két államalapítási aktust egy uralkodó nemzetség két tagja hajtotta végre: az első Álmos még Etelközben (aki aztán új hazájába vezette népét, hiszen Árpád itt örökölte meg tőle az uralmat),¹⁵² a másodikat Vajk-István a Kárpát-medencében, aki Álmos ötödik leszármazottja volt. Éppen emiatt nem szerencsés, hogy sommásan ítéljük meg, mi fontosabb: a két államforma között a területi, a dinasztikus és a népi folytonosság összetartó, avagy az új vallás és az új intézményrendszer szétválasztó ereje. Ez az ellentmondásos kép a maga teljességében érvényes; különösen annak fényében, hogy amint azt az imént Freisingi Ottó politikai tablója érzékeltette, a Magyar Királyság sok jellemvonást őrzött meg a Magyar Nagyfejedelemség államkormányzási beidegződéseiből. Állami életünk kezdeti szakaszát mindezeknél fogva talán úgy lehetne tömören összegezni, ha a „kettős honfoglalás” fogalmát László Gyulától kölcsönvéve a „kettős államalapítás” kifejezéssel élünk.

FORRÁSOK

AKS

Anonymus, *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon, *A magyarok cselekedetei*. Budapest. 2004².

ARISTOTELES, *Politikon*

Aristotelis Politica. Tertion edidit Franciscus Susemihl. Lipsiae. 1894.

ARISZTOTELÉSZ, *Politika*

Arisztotelész, *Politika*. Szabó Miklós fordítása. Budapest. 1923.

AUGUSTINUS

Aurelius, Augustinus, *Der Gottesstaat*. In deutscher Sprache hrsg. von C. J. Perl. I–II. *Aurelius Augustinus' Werke*. Paderborn. 1979.

ÁKÍF.

Kristó Gy. (szerk.): Az államalapítás korának írott forrásai. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 15. Szeged. 1999.

CICERO, *Az állam*

Cicero, *Az állam (De re publica)*. Hamza Gábor fordítása. Budapest. 2007.

¹⁵¹ Aba Sámuel tudvalevőleg Szent István *sororiusa* volt. SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 325. Annak kifejtését, hogy itt ez a rokonsági viszony nem az elsődleges ’nőtestvér férje’, hanem a ritkább ’nőtestvér fia’ jelentésben értendő, lásd SZABADOS 2007.

¹⁵² Ez kevésbé tudott dolog, holott mind Anonymusnál, mind a bővebb krónikáinkban az áll, hogy Álmóstól már a Kárpátokon belül háramlott át a főhatalom Árpádra; eltérés csak az indoklás mikéntjében mutatkozik. SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I, 52, 287.

CICERO, *De re publica*

M[arcus] Tullius Cicero, *De re publica*. Quantum recognovit K. Ziegler. *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*. Fasc. 39. Lipsiae. 1958.

DAI.

Bíborbanszületett Konstantín, *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest. 2003. (reprint).

DAI².

Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*. Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins. Budapest. 1949.

DRMH.

The laws of the medieval Kingdom of Hungary (Decreta regni mediaevalis Hungariae), 1000–1526. Volume 1. 1000–1301. Translated and edited by János M. Bak – György Bónis – James Ross Sweeney. With an essay on previous ed. by Andor Csizmadia. Idyllwild. 1999.

FREISINGI OTTÓ

Freisingi Ottó, *I. Frigyes császár tettei (Ottonis episcopi Frisingensis Gesta Friderici I. Imperatoris)*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Gombos F. Albin. *Középkori krónikások XV–XVI*. Budapest. 1913.

GYÖRFFY, DHA.

Györffy, Georgius, *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Volumen I. 1000–1131. Budapestini. 1992.

HKÍF.

Kristó Gy. (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 7. Szeged. 1995.

INTELMÉK

Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum – Szent István Intelmek. I. A szöveget gondozta és fordította Havas László. Debrecini. 2004.

ÍF.

Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 22. Szeged. 2006.

MEH.

Györffy Gy. (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest. 2002³.

MORAVCSIK, ÁMTBF.

Moravcsik Gy.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest. 1988².

MPH. IV/2.

Karwasińska, J. (ed.): *Monumenta Poloniae Historica*. Nova series IV/2. Warsaw. 1969.

NAGY, CDA.

Nagy I. (szerk.): *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. Anjoukori okmánytár. Első kötet (1301–1321). Budapest. 1878.

PERTZ, MGH. SS. III.

Pertz, G. H. (ed.): *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum. Tomus III. Hannoverae. 1839.

PERTZ, MGH. SS. IV.

Pertz, G. H. (ed.): *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum. Tomus IV. Hannoverae. 1841.

PERTZ, MGH. SS. V.

Pertz, G. H. (ed.): *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum. Tomus V. Hannoverae. 1848.

PERTZ, MGH. SS. XX.

Pertz, G. H. (ed.): *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum. Tomus XX. Hannoverae. 1868.

- PLATÓN, Állam
Platón, *Az állam*. Jánosy István fordítása. Budapest. 2008.
- PLATON, *Politeia*
Platon, *Politeia – Der Staat*. Bearbeitet von Dietrich Kurz. *Platon. Werke in acht Bänden. Griechisch und Deutsch*. (Hrsg. G. Eigler). Darmstadt. 1971.
- SIMA QIAN
Sima Qian, *A hunok legkorábbi története*. Fordította Du Yaxiong és Horváth Izabella. Budapest. 2002.
- SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung.
Szentpétery, E. (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II*. Budapestini. 1937–1938.
- SZUN CE
Szun Ce, *A hadviselés tudománya*. Édes Bálint fordítása. Budapest. 2006.
- THIETMAR
Holtzmann, R. (Hrsg.): *Die Chronik des Bishofs Thietmar von Merseburg. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series 9*. Berolini. 1935.

IRODALOM

- BAKAY K.
1978 *A magyar államalapítás*. Budapest.
- BARTONIEK E.
1934 *Corona és regnum. Századok* 68. 314–331.
- BÁLINT CS.
1970 *A kalandozó hadjáratok újabb értelmezéséért. Valóság* 13/2. 71–74.
1976 *A magyarság és az ún. Bjelo-brdoi kultúra. Cumania* 4. 225–254.
1983 *A kalandozások néhány kérdése*. In: TÖKEI 1983. 349–364.
- BÉL, M.
1718 *De Vetere Litteratura Hunno-Scythica Exercitatio*. Lipsiae.
- BOBA I.
1996 *Morávia története új megvilágításban*. Budapest.
- BÓNA I.
2000 *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest.
- CLAESSEN, H. J. M. –SKALNIK, P.
1978 *The Early State*. In: Claessen, H. J. M. – Skalnik, P. (eds.): *The Early State*. The Hague. 637–650.
- DEÉR J.
1938 *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Budapest.
- DIENES I.
1986 *A Felső-Tisza-vidék a X. században II*. In: Entz G. (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X/1*. Budapest. 92–114.
- DOMANOVSKY S.
1906 *Kézai Simon mester krónikája*. Budapest.
- DÜMMERTH D.
1971 *Álmos fejedelem mítosza és valósága. Filológiai Közöny* 17. 404–430.
- ELTER I.
2009 *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24*. Szeged.
- EVANS, J. D. R.
1992 *The Art Of Persuasion. Political propaganda from Aeneas to Brutus*. Ann Arbor.

- ÉRSZEGI G.
2007 Szent István Intelmei fiához. A tartalom és forma egysége. In: Kerny T. (szerk.): *Szent Imre ezer éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Székesfehérvár. 24–29.
- FINER, S. E.
1997 *The History of Government From The Earliest Times I–III*. Oxford.
- FÖLDVÁRY A.
2005 Az Isten városáról írt könyv. In: Szent Ágoston: Isten városáról. Fordította Földvály A. I. kötet. Budapest. 46–51.
- GYÖRFFY GY.
1959 Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest.
1977 István király és műve. Budapest.
- HARMATTA J.
1998 A honfoglalás mai szemmel. *Magyar Nyelv* 94. 129–151.
- HAVAS L.
2004 Bevezetés. In: *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum – Szent István Intelmek*. I. A szöveget gondozta és fordította Havas L. Debrecini. VII–LXIX.
- HÓMAN B.
1908 Őstörténetünk keleti forrásai. *Századok* 42. 865–883.
1912 Az első állami egyenes adó. Adalék az európai adótörténethez. *Történeti Szemle* 1. 161–184.
1916 Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest.
1917 A magyar nép neve a középkori latinságban I–II. *Történeti Szemle* 6. 129–158, 240–258.
1918 A magyar nép neve a középkori latinságban III. *Történeti Szemle* 7. 1–22.
1925 A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest.
1935 Magyar történet I. Budapest.
1938 Szent István. Budapest.
- HORVÁTH J. (IFJ.)
1954 Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest.
- JELLINEK, G.
1994 Általános államtan. Budapest.
- KAPITÁNYFÉ I.
1997 Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: Bordás Gy. (szerk.): *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Újvidék. 38–43.
- KATONA, S.
1778 *Historia Critica Primorum Hungariae Ducum. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*. Pestini.
- KATONA-KISS A.
2012 Μεγάλη Μοραβία Szvatopluk országa. Hol voltak a morva végek? In: KISS – PITI – SZABADOS 2012. 199–218.
- KELSEN, H.
1927 Az államelmélet alapvonalai. Szeged.
- KHAZANOV, A. M.
1994 *Nomads and the Outside World*. Cambridge.
- KIRÁLY P.
2006 A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Nyíregyháza.
- KISS P. A. – PITI F. – SZABADOS GY. (SZERK.)
2012 Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szeged.
- KOVÁCS L.
1997 A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. *VAH* VII. Budapest.

- 2000 A kalandozások hadművészete és zsákmányának régészeti emlékei. In: KREDICS 2000. 23–37.
- 2002 Szent István pénzverése. *SZI.* 290–296.
- 2011 A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest.
- KRISTÓ GY.
- 1980 Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest.
- 1993 Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged.
- 1995 A magyar állam megszületése. *SzKK* 8. Szeged.
- 1997 A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről. (Rendhagyó válasz bírálóimnak). *Századok* 131. 234–275.
- 2001 Szent István király. Budapest.
- 2002 Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről. Budapest.
- 2003 Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged.
- KRISTÓ GY. – MAKK F.
- 2001 A kilencedik és a tizedik század története. Budapest.
- KRISTÓ GY. – MAKK F. – SZEGFÜ L.
- 1973 Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. *Acta Historica* XLIV. Szeged.
- KURNATOWSKA, Z.
- 2000 Uralmi központok – uralmi szervezet. In: WIECZOREK, A. – HINZ, H.-M. (szerk.): *Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok.* Budapest. 281–286.
- LANGÓ P.
- 2012 Délszlávok Nyitrán? Megjegyzések az alsó ívükön tekercselt drótdíszes karikaékszerek klasszifikációja kapcsán. In: KISS – PITI – SZABADOS 2012. 237–280.
- MAKK F.
- 1985 Kiknek az élén állott Levente? In: Makk F. (szerk.): *Acta Historica* LXXXII. Szeged. 3–9.
- 1996 Magyar külpolitika (896–1196). *SzKK* 2. Szeged².
- 1998 Megas arkhon. In: Makk F.: *A turulmadártól a kettőskeresztig.* Szeged. 67–80.
- 2011 Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez. *Aetas* 26/1. 104–142.
- MÁLYUSZ E.
- 1933 A patrimoniális királyság. *Társadalomtudomány* 13, 1–2. 37–49.
- 1934 A karizmatikus királyság. *Társadalomtudomány* 14, 3. 153–178.
- MESTERHÁZY K.
- 1980 Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest.
- MEZEY B. (SZERK.)
- 1996 Magyar alkotmánytörténet. Budapest.
- MITTEIS, H.
- 1955 Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnzeitalters. Weimar⁵.
- MORAVCSIK GY.
- 1950 Előszó. In: DAI. 3–14.
- 1951 Bölcs Leó Taktikája, mint magyar történeti forrás. *Századok* 85. 334–353.
- MORGAN, D.
- 2005 The „Great Yasa of Chinggis Khan” revisited. In: DI COSMO – DEWEESE – HUMPREY 2005. 291–308.
- NAGY K.
- 2007 A honfoglalás korának hadtörténete. Budapest.
- PACZOLAY P.
- 1994 Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája. In: Gombos J.: *Finnország politikai története 1809–1917.* Szeged. 9–31.

- POHL, W.
2003 A non-Roman empire in Central Europe. In: Goetz, H. W. – Jarnut, J. – Pohl, W. (eds.): *Regna and Gentes. The relationship between late antique and early medieval peoples and kingdoms in the transformation of the Roman world. The transformation of the Roman World* 13. Leiden – Boston. 571–595.
- PRAY, G.
1761 *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae.
- RÉVÉSZ L.
1996 A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Miskolc.
1999 Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest.
2003 A honfoglalás kori temetők és leleteik. In: Visy Zs. (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest. 338–343.
- RICHE, P.
1999 II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Budapest.
- RUNCIMAN, W. G.
1982 Origins of States. The Case of Archaic Greeks. *Comparative Studies in Society and History*. 24. 351–377.
- SCHEIDEL, W. (ED.)
2009 Rome and China. Comparative Perspectives on Ancient World Empires. Oxford.
- SZABADOS GY.
2007 „Árpád-házi” „szent” királyunk Aba Sámuel. In: Révész É. – Halmágyi M. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok* 5. Szeged. 151–158.
2009 Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr. *Valóság* 52/5. 30–59.
2010a A magyarok bejövetelének hadtörténeti szempontú újraértékelése. *HK* 123. 215–235.
2010b Ünödbeli asszony. A turulmonda újraértelmezésének két ellenpróbája. In: Csörsz Rumen I. (szerk.): *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Budapest. 23–34.
2011 Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól. *SzKK* 2. Szeged.
2012 Avar pusztalakók és birodalmi nagymorvák. A 9. századi Kárpát-medence politikai és etnikai viszonyairól. In: KISS – PITI – SZABADOS 2012. 219–235.
- SZABÓ K.
1860 Bíborbanszületett Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. *Magyar Akadémiai Értesítő* 1. 61–167.
- SZÖCS T.
2009 Nagyfejedelmek temetkezési helyei az írott források tükrében. *Belvedere Meridionale* 21/1–2. 16–44.
- SZALAY L.
1852 Magyarország története I. Lipcse.
- SZEKFÜ GY.
1917 A magyar állam életrajza. Budapest.
- TESZ
1967 Benkő L. (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest.
- TIMON, S.
1733 *Imago Antiquae Hungariae*. Cassoviae.
- TÓTH S. L.
1990 Árpád megasz arkhón címéhez. *Magyar Nyelv* 86. 228–231.
1996 Az első fejedelem: Árpád vagy Álmos? In: Tóth S. L. (szerk.): *Acta Historica*. Tomus CIII. Szeged. 31–42.
- URBAŃCZYK, P.
2007 Herrschaft und Politik im Frühen Mittelalter. Ein historisch-anthropologischer Essay über gesellschaftlichen Wandel und Integration in Mitteleuropa. *Gesellschaften und Staaten im Epochenwandel* 14. Frankfurt am Main.

- VAJAY SZ.
- 1967 Géza nagyfejedelem és családja. In: Kralovánszky A. (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai I. Az államalapítás kora*. Székesfehérvár. 63–100.
- 1968 Die Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–963). Mainz.
- VÁCZY P.
- 1932 A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. *Minerva* 10. 100–145, 167–209.
- 1936 A középkor története. Hóman B. – Szekfü Gy. – Kerényi K. (szerk.): *Egyetemes történet* II. Budapest.
- 1938 A királyság központi szervezete Szent István korában In: Serédi J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* II. Budapest. 35–69.
- 1994 A magyar koronáról. In: Váczy P.: *A magyar történelem korai századaiból*. Budapest. 77–93.
- VESZPRÉMY L.
- 2004 Utószó. Irodalom. In: AKS. 73–86.
- 2008 Szent István felövezéséről. In: Veszprémy L.: *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 66–77.
- VIDA T.
- 2009 „... kérték, hogy Pannóniában lakhassanak”. Az avarok letelepedése. In: Anders A. – Szabó M. – Raczkó P. (szerk.): *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*. Budapest. 105–122.
- WICKHAM, CH.
- 2005 Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400–800. Oxford.
- ZSOLDOS A.
- 2003 Lenkey Z. [Zsoldos A.] – Zsoldos A.: *Szent István és III. András*. Budapest.

A STEPPE-STATE IN CENTRAL EUROPE: THE HUNGARIAN GREAT PRINCIPALITY

(ABSTRACT)

What does it mean state? Why came the state in to existence? Philosophers, scholars gave us many answers from the classical antiquity up to the present. Plato's asserts that the origin of the state is to be found in that fact that the people can not suffice for their own needs and each of them lacks many things. Aristotle says: „The state is the highest form of community and aims at the highest good.” By Cicero's opinion that the state means the common weal. In the recent science the state usually means a population of a defined territory led by independent and institutional supreme power. The further important components of the statehood are the following. Centralization of legitimate enforcable authority (justice and army); specialization of governmental roles; concept of a public power; independence is recognized by other similarly constituted states (sovereignty). Walter Pohl analized the early medieval examples and pointed at that not every early medieval state had a Roman origin. Some of the steppe empires based in the Carpathian Basin provided an alternative to the post-Roman model of government. Pohl counts three Central European steppe empires: the kingdom of the Huns, the Avar Khaganate, and the Hungarian state in the tenth century. My paper was framing the statehood of the Hungarian Great Principality.

At first a process can be seen from an oligarchic pre-state to a monarcic state. This happened c. 850 when „seven leading persons” elected Álmos to great prince. This was initiated by no foreign power, only „by the free will and common consent” of the seven leaders to find a new land. A durable possession of a territory is one of the fundamental requirements of statehood. From this aspect the Hungarian Great Principality was an unusual historical phenomenon: at the end of the 9th century it gave up a territory for another. The original place called Etelköz (*Etel-küzü* 'between the rivers') or Dentümogyer (*Dentumogyer*) can be located with its rivers Dnieper (?), Bug, Dniester, Pruth and Seret; Etel itself could be a name of a specific river (Volga, Dun or Dnieper). This land was owned by the

Hungarians for approximately two generations, then they moved into the Carpathian Basin at the turn of the 9th–10th centuries. This conquest was a well-planned process.

Leo VI The Wise Emperor of Byzantium (886–912) described the Hungarians this way. „The Scythian nations are one, so to speak, in their manner of life and their organization; they have a multitude of rulers, and they have done nothing of value, living for the most parts as nomads. Only the nation of the Bulgarians, and also that of the Turks [Hungarians], give thought to a similar military organization, which makes them stronger than the other Scythian nations as they engage in close combat under one commander.” His son Constantine VII Porphyrogenitus Emperor of Byzantium (913–959) gave us the most detailed description of the state-structure. „These eight clans (*γενεαί*) of the Turks do not obey their own particular princes (*αρχοντας*), but have a joint agreement to fight together with all earnestness and zeal upon the rivers, wheresoever war breaks out. They have for their first chief (*αρχοντα*) the prince who comes by succession of Arpad’s family (*γενεας*), and two others, the gylas and the karchas, who have the rank of the judge; and each clan has a prince (*γενεα αρχοντα*). Gylas and karchas are not proper names, but dignities.” Then the Emperor mentioned Termatzous, Árpád’s great-grandson, „who came here recently as a ‘friend’ with Boultzous [Bulcsú], third prince and karchas of Turkey (*τρίτου αρχοντος και καρχα Τουρχίας*). The karchas Boultzous is the son of the karchas Kalis, and Kalis is a proper name, but karchas is a dignity, like gylas, which is superior to karchas.” So three levels of the ranks are mentioned. 1. *the great prince of Turkey* (*μέγας Τουρχίας αρχων*); 2. two other princes (gylas and karchas); 3. on a lower level eight princes of eight disintegrated clans. Thus the ancient organisation of the leading clans had been shadowed by the rising central power c. 850 when Great Prince Álmos was elected. The frame of the leading clan-system became anachronistic: the Hungarians obeyed the great prince, the gylas and the karchas. This philological result can be strengthened by further aspects of the diplomacy, military history and the archaeology.

The foreign policy of the Hungarian Great Principality was significantly active during the 10th century. It was manifested offensive wars on the one hand and alliances on the other hand. In many cases these two components completed and strengthened each other. Although the Hungarian archers terrified the Christian Europe, their raids were not simply marauding campaigns but strategically well-organized expeditions, serving Hungarian interests and helping the allies for example King Berengar I of Italy (904–924), Duke Arnulf of Bavaria (913–921). The Hungarian raids showed an important difference from the warfare of the Norsemen and Arabs. As Norsemen were fighting Norsemen or Arabs were fighting Arabs as mercenaries of inimical powers, the Hungarians never turned against each other. This unified concept of the state-warfare proves clearly that there were no independent tribal policy in Hungary. A regularity can be found in the directions of the military expeditions, too. Most of them were led towards West, some of them to South-East, but not towards the northern and eastern neighbourhood of the Carpathians although there were important commercial routes. All of these circumstances prove the centralized political will of a strong state.

The Hungarian steppe-state ended in 1000 when the last Great Prince became the first King. He was István I the Saint who ruled Hungary between 997–1038. This radical turn was caused by internal and external circumstances. István belonged to the youngest line of the dynasty which turned to Christianity. Thus he and his father Géza confronted the heathen members of the ruler clan, therefore they need an external alliance. Dynastical connections were made with the German-Roman Empire as István married Gizella. To have German wife from the imperial dynasty was equal with the postulate of the official Christian religion and policy. Koppány – the heathen member of the Hungarian dynasty – wanted to follow the ancient way, but in 997 he was defeated by István and his German warriors. In 1000 István got a royal crown from the Pope Sylvester II (999–1003) with agreement of the German Emperor Otto III (983–1002) so his new kingdom was strengthened by wide external legitimation.

The centralization of the early Hungarian state has been organized twice: 1. integration by Great Prince Álmos c. 850 founding a steppe empire; 2. re-organization the state according the post-Roman system as a Christian Kingdom by King István I The Saint in 1000. Thus the early period of the Hungarian statehood has two phases. Both of the state-foundations were led by one dynasty, because King István the Saint was the fifth descendant of Álmos. From c. 850 up to 1301 (the extinction of the first Hungarian royal family) we have to define this era as the age of Hungarian dynastic state.

Although the Hungarian steppe empire ended as István chose the post-Roman traditions of the statehood and change completely the governmental system and institutions, some ancient steppe-features survived in the Christian Kingdom: high authority of the Hungarian king; instead of feudal disintegration a strongly centralized state-governance.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>AAC</i>	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
<i>AAH</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>AASzeg</i>	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
<i>ACMI</i>	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania, Cluj.
<i>ACTA</i>	Acta: A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy.
<i>Acta Antiqua</i>	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>Acta Archaeologica</i>	Acta Archaeologica, Copenhaga.
<i>Acta Baltico-Slavica</i>	Acta Baltico-Slavica. Archeologia, historia, ethnographia et linguarum scientia, Warszawa.
<i>Acta Eurasiatica</i>	Acta Eurasiatica, Wrocław.
<i>ActaMN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
<i>ActaMP</i>	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
<i>Aetas</i>	Aetas. Történettudományi folyóirat, Szeged.
<i>AISC</i>	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology. The Journal of the Archaeological Institute of America, Boston.
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár.
<i>Altum Castrum</i>	Altum Castrum, Visegrád.
<i>Antaeus</i>	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>Antiquity</i>	Antiquity: an international journal of expert archaeology, Cambridge.
<i>AntNat</i>	Antiquités Nationales, Saint-Germain-en-Laye.
<i>AntTan</i>	Antik Tanulmányok, Budapest.
<i>AOH</i>	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>APA</i>	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
<i>Apulum</i>	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
<i>Archaeologia Baltica</i>	Archaeologia Baltica, Łódź.
<i>ArchAnz</i>	Archäologischer Anzeiger, Berlin.
<i>ArchBulg</i>	Archaeologia Bulgarica, Sofia.
<i>ArchÉrt</i>	Archaeológiai Értesítő, Budapest.
<i>ArchHung</i>	Archaeologia Hungarica, Budapest.
<i>ArchKorr</i>	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz am Rhein.
<i>ArchPol</i>	Archaeologia Polona, Warszawa.
<i>ArchRom</i>	Archaeologia Romanica, Bukarest/Cluj-Napoca.
<i>ArhMed</i>	Arheologia Medievală, Cluj-Napoca.
<i>ArhVest</i>	Arheološki Vestnik, Ljubljana.
<i>Ars Orientalis</i>	Ars Orientalis, Washington.
<i>AyTM</i>	Arqueología y Territorio Medieval, Jaén.
<i>Balkan Archiv N.F.</i>	Balkan Archiv, Neue Folge, Veitshöchheim.
<i>BAR – International Series</i>	British Archaeological Reports – International Series, Oxford.

<i>Barbarikumi Szemle</i>	Barbarikumi Szemle, Szeged.
<i>Belvedere Meridionale</i>	Belvedere Meridionale, Szeged.
<i>BerRGK</i>	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.
<i>BerROB</i>	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
<i>Britannia</i>	Britannia: a journal of Romano-British and kindred studies, London.
<i>BudRég</i>	Budapest Régiségei, Budapest.
<i>Byzantion</i>	Byzantion: revue internationale des études byzantines.
<i>ByzSlav</i>	Byzantinoslavica: revue internationale des études byzantines, Praha.
<i>CCA</i>	Cronica cercetărilor arheologice din România, București.
<i>ComArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
<i>Cumania</i>	Cumania, Kecskemét.
<i>CsSzMÉ</i>	A Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Csíkszereda.
<i>Dacia</i>	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
<i>Dacia NS</i>	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle série, București.
<i>DissArch</i>	Dissertationes Archaeologicae, Budapest.
<i>DissPann</i>	Dissertationes Pannonicae, Budapest.
<i>DMÉ</i>	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen.
<i>Dolgozatok</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár.
<i>Dolgozatok ÚS</i>	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új Sorozat, Kolozsvár.
<i>DolgSzeg</i>	Dolgozatok. Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged.
<i>EM</i>	Erdélyi Múzeum, Kolozsvár.
<i>EME</i>	Early Medieval Europe, Oxford.
<i>Eurasia Antiqua</i>	Eurasia Antiqua: Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein.
<i>FA</i>	Folia Archaeologica, Budapest.
<i>Filológiai Közlöny</i>	Filológiai Közlöny, Budapest.
<i>FMSt</i>	Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster, Berlin – New York.
<i>FontArchHung</i>	Fontes Archaeologiae Hungaricae, Budapest.
<i>Germania</i>	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.
<i>GRBS</i>	Greek, Roman and Byzantine Studies, Durham.
<i>Hesperia</i>	Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Princeton – New Jersey.
<i>História</i>	História, Budapest.
<i>HK</i>	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest.

<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
<i>Honismeret</i>	Honismeret, Budapest.
<i>Iranica Antiqua</i>	Iranica Antiqua, Leuven.
<i>JAMÉ</i>	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza.
<i>JAOS</i>	Journal of the American Oriental Society, Ann Arbor.
<i>JEA</i>	Journal of European Archaeology. Journal of the European Association of Archaeologists, Aldershot – Brookfield – Hong Kong – Singapore – Sydney.
<i>JÖAI</i>	Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Wien.
<i>JRGZM</i>	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz am Rhein.
<i>JSA</i>	Journal of Social Archaeology, Southampton.
<i>Középkortörténeti tanulmányok</i>	Középkortörténeti tanulmányok, Szeged.
<i>Közl</i>	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és - Régiségtárából, Kolozsvár.
<i>Közlemények Debrecen</i>	Közlemények a Debreceni Tisza István Tudomány Egyetem Régészeti Intézetéből, Debrecen.
<i>MAA</i>	Monumenta Avarorum Archaeologica, Budapest.
<i>Magyar Névtani Dolgozatok</i>	Magyar Névtani Dolgozatok, Budapest.
<i>Magyar Nyelv</i>	Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata, Budapest.
<i>Marisia</i>	Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu-Mureș.
<i>Marmatia</i>	Marmatia, Baia Mare.
<i>Materiale</i>	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
<i>MFME</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
<i>MFME-StudArch</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged.
<i>MGAH</i>	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae, Budapest.
<i>MIMK</i>	Molnár István Múzeum Kiadványai, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc.
<i>Minerva</i>	Minerva, Budapest.
<i>MŐK</i>	Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged.
<i>MVVM</i>	Magyar városok és vármegyék monográfiája, Cegléd.
<i>Numizmatikai Közlöny</i>	Numizmatikai Közlöny, Budapest.
<i>OpArch</i>	Opuscula Archaeologica, Zagreb.
<i>Oriental Art NS</i>	Oriental Art, New Series, Singapore.
<i>Örökségünk</i>	Örökségünk, Székelyudvarhely.
<i>PAT</i>	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca.
<i>RevBist</i>	Revista Bistriței, Bistrița.
<i>Revue numismatique</i>	Revue numismatique, Paris.
<i>RGa</i>	Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York.
<i>RGa-E</i>	Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York.

<i>RGZM–M</i>	Römisch-Germanisches Zentralmuseum – Monographien, Mainz am Rhein.
<i>RömÖst</i>	Römisches Österreich. Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie, Wien.
<i>SA</i>	Sovetskaja Arheologija, Moskva.
<i>Sargetia</i>	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva.
<i>SCIV</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche, București.
<i>SCIVA</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
<i>SCN</i>	Studii și Cercetări de Numismatică, București.
<i>SlovArch</i>	Slovenská Archeologia, Nitra.
<i>Soproni Szemle</i>	Soproni Szemle, Sopron.
<i>Specimina Nova</i>	Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis, Pécs.
<i>StComSibiu</i>	Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu.
<i>StudArch</i>	Studia Archaeologica, Budapest.
<i>Studia Comitatusia</i>	Studia Comitatusia, Szentendre.
<i>ŠtZv AUSA</i>	Študijske Zvesti. Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied, Nitra.
<i>Südostforschungen</i>	Südostforschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, München.
<i>Századok</i>	Századok, Budapest.
<i>Székelőföld</i>	Székelőföld. Kulturális Folyóirat, Csíkszereda.
<i>SzKK</i>	Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, Szeged.
<i>SzMMÉ</i>	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok.
<i>Társadalomtudomány</i>	Társadalomtudomány. A Magyar Társadalomtudományi Társaság folyóirata, Budapest.
<i>Történeti Szemle</i>	Történeti Szemle, Budapest.
<i>UPA</i>	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn.
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
<i>Valóság</i>	Valóság, Budapest.
<i>VAMZ</i>	Vjesnik arheološkog Muzeja u Zagrebu, Zagreb.
<i>Vasi Szemle</i>	Vasi Szemle, Szombathely.
<i>Vestnik Drevnej Istorii</i>	Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.
<i>Vojenská História</i>	Vojenská História, Bratislava.
<i>WMMÉ</i>	A Szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
<i>ZAM</i>	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Köln.
<i>Ziridava</i>	Ziridava. Studii și cercetări, Arad.
<i>ZM</i>	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg.

SZERZŐINK

Botár István, régész, muzeológus, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda,
botaristvan@yahoo.com

Csiky Gergely, régész, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Budapest,
gergelycsiky@yahoo.com

Gy. Dávid Gyula, építész, Budapest,
davidgyula@freemail.hu

Dobos Alpár, régész, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest,
alpardobos@yahoo.com

Feketics Erika, restaurátor, Marosvásárhely,
erikafeketics@yahoo.com

Gáll Erwin, régész, Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Bukarest,
ardarichus9@yahoo.com

Halmos Balázs, egyetemi adjunktus, Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építéset-történeti és Műemléki Tanszék, Budapest,
halmosb@eptort.bme.hu

T. Horváth Iringó, művészettörténész, doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, horvath.iringo@rt.ubbcluj.ro

Hógyes Mihály Huba, MA hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
misihuba@yahoo.com

Kovács András, ny. professzor, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Művészettörténet Tanszék, Kolozsvár,
akovacs@hiphi.ubbcluj.ro

Lángi József, restaurátor, Székesfehérvár,
stlucas.falkep@t-online.hu

Marótyz Katalin, egyetemi adjunktus, Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építéset-történeti és Műemléki Tanszék, Budapest, mkata@eptort.bme.hu

Nagy Gergely Domonkos, tanársegéd, Szent István Egyetem, Ybl Miklós Építéstudományi Kar, Budapest, Nagy.Gergely@ybl.szie.hu

Németi János, ny. régész, Nagykárolyi Városi Múzeum, Nagykároly

Orbán János, művészettörténész, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely,
orbanjanos@yahoo.com

Prohászka Péter, régész, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged, prohaszkapeter1975@gmail.com

Szabados György, történész, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Szeged, dr.szabados.gyorgy@gmail.com

Tari Edit, régész, múzeumigazgató, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, tariedit@balassamuzeum.hu

Urák Malvinka, régész, Kolozsvár, urak.malvinka@yahoo.com

Vass Lóránt, régész, doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, v_lorant@yahoo.com